

SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

R. Várkonyi Ágnes

POLITIKAI KULTÚRA ÉS INFORMÁCIÓ
A KORA ÚJKORBAN

Terintetes Nagy 97

személyi szabályainak 32. és a leg szót:
újraújra választott tag, a külső kivétel
szabályába tartozó dolgozat felolvasását,
személyes megnevezés esetén beüldö
legfelelő egy év alatt szét foglat; külsőben meg
száza megnevezésén."

Lehetetlen esetek, melyekben kivált vidéken la
gátolhatatlan a határvit meg tartani: de halga
elűzni e szabály meg nem tartatását, amly
mint összes szabályzatunkat szétfelelő tekintet
következéseire figyelmeztetnem a T. Akademi
szükségtelen.

Indoklásba hozatik tehát, hogy egyelőre az
1861. ig választott szét foglatás által meg nem erő
telj. tagok nevei a hivatalból kitöröltesse, az 1861-
és 65-ig választottak a szabályokra emeltesse, jö
vőre pedig a titoknoki hivatal oda utasítsa, hogy
evidenciában tartás végett az újon választottakat,
míg szét nem foglaltak, a sorozatba fel ne vegye."

853
1865

Jan. 26. 1865.
Zollner Mór
Lugany Béla
Hollán Ernő

Kemény László
Königsberg László
Jóshörmey
r. tag Jolly János utaz
Gyengy Antal

R. Várkonyi Ágnes

POLITIKAI KULTÚRA ÉS INFORMÁCIÓ A KORA ÚJKORBAN

SZÉKFOGLALÓK
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

A 2013. május 6-án megválasztott
akadémikusok székfoglalói

R. Várkonyi Ágnes

POLITIKAI KULTÚRA ÉS
INFORMÁCIÓ A KORA ÚJKORBAN

Magyar Tudományos Akadémia • 2014

Az előadás elhangzott 2014. február 13-án

Sorozatszerkesztő: Bertók Krisztina

Olvasószerkesztő: Laczkó Krisztina

Borító és tipográfia: Auri Grafika

ISSN 1419-8959

ISBN 978-963-508-789-1

© R. Várkonyi Ágnes

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
Kiadásért felel: Lovász László, az MTA elnöke
Felelős szerkesztő: Kindert Judit
Nyomdai munkálatok: Kódex Könyvgyártó Kft.

Szamosközy István erdélyi történetíró 1604 májusában feljegyzett egy nevezetes történelmi pillanatot: „Prágát mennykő ütötte meg, öt temploma kigyuladt.... Másnap ugyan azon Prágában, a meg égett és romlott templomoknak az képét széllal árulták az városon ki nyomtatva, az mi/n/t ők szokták.”¹ Szamosközy már nem a természeti csapásra figyelt, hanem arra, ahogy a csehek hírül adják az eseményt: gyorsan, kinyomtatva, képekkel együtt és pénzért árulva. Tudjuk, ahogy létrejött a reneszánsz legnagyobb technikai találmánya a könyvnyomtatás, elkezdett formát ölteni a modern világ.² De miben állt ez a nyomtatással formát öltő modern világ? Máig ható érvénnyel a 17. századi költő, a modern Szent Ágostonnak nevezett anglikán lelkész, John Donne foglalta össze: „Némelyek az értelem világosságának jóvoltából az egész világnak hasznos és értékes dolgokat találtak ki; különösképpen ilyen a *nyomtatás*, melynek révén az egész világ tudományát átadhatjuk egymásnak, elménk, találékonyságunk és eszességiünk alkotásaival kereskedhetünk és így társas érintkezésbe léphetünk egymással, megoszthatjuk egymással gondolatainkat.”³

E hosszú folyamatban a 17. század meghatározó jelentőségű. Ekkor következett be az „információrobbanás” kifejezéssel illetett változás, amikor a nyom-

¹ „1604 Maio Fulmen Pragae Anno 1604,circa festum Urbani, in Mayo Pragat az meny wtotte megh; es azo/n/ oraba/n/ <het> eöteöt templom diüersis in locis az varosba ecczersmi/n/d giüladot megh a fulmen mia, <Harma> Kettey mi/n/d el eget, az tobbi rütül megh ro/m/ladozot. Iszoniü chýattanasok voltanak mi/n/d az eleöt es, mi/n/d az vta/n/. es soka/n/ gonosz omenre magiaraztak. Mas nap vg/a/ azo/n/ pragaba/n/, ez megh eget es romlot templomok nak az képét szellel arultak az varoson, <az mi> ki nio/m/tatwa,az mi/n/t wk szoktak.” Szamosközi 1991: 171.

² Eisenstein 1983: 183; Simonyi 1981: 148.

³ Donne 1998: 85.

tatott hírek – rölapok, hírlevelek, a különböző Zeitungok, News Letterek – elárasztották Európa városait, az uralkodói udvarokat, az egyetemeket és a vásárterek közönségét. Kialakult a híráramlást bonyolító társadalmi csoport. Létrejött Európa hírhálózata. A politika új eszközkészlete. És ekkor indult el hosszú útjára az újság.⁴

Magyarországon újság – egy rövid próbálkozástól eltekintve – majd csaknem kétszáz éves megkésettiséggel lát napvilágot. Miközben külföldön több tízezer példányban forognak a nyomtatott hírek, dolgoznak a lapkiadók, és a piactereket elárasztják a világ eseményeivel a harsány újságárusok. Mondhatnánk – némileg módosítva a hagyományos véleményt –: amíg mi véreztünk a lőporfüstös várfalakon, a nyugat újságot olvasott. Csakhogy a valóság izgalmasabb. A nyomtatott hírlevelek is tanúsítják, hogy Európának egyetlen nemzete sincs, amelynek fiai ne harcoltak volna a magyarországi harctereken. A magyar társadalom pedig, ha sajátosan is, de részese volt az információk világának. Előadásomban, e rendkívüli alkalommal a politikai kultúra, az európai változások és a nyomtatott hírközlés kölcsönhatásával foglalkozom.

A történetírásban Magyarország vagy nem létezett Európa múltjában, vagy említése hiányos, téves, egyoldalú. „A külföld alig tudja, hogy vagyunk. Mintha valami kút fenekén ülnénk, se lelki, se testi produktuminknak nincs híre”; „ki ismeri külföldön (Zrínyi) ’s számtalan más derékeink (kiválóságaink) halhatatlan tetteit? [...] hazánk históriája azonban néma ’s halhatatlan elődink, mint jeles egykorúink’ elődink csak előttünk ismeretesek”.⁵ Széchenyi véleménye óta a helyzet nem sokat változott: „A magyar [végvári] védelmi vonalnak szervezete és jelentősége [...] ma is teljesen ismeretlen külföldön”;⁶ „A kisebb nemzetek szenvednek ettől leginkább, homályban maradt fejlődésük, aránylag

⁴ Szőnyi 1984; Skinner 1978.

⁵ Széchenyi 1830: 164, 170.

⁶ Szekfű 1935: 589.

is kevésbé érvényesülő jelen munkájuk múltjukat a nagy nemzetek történetének elmosódott, érdektelen függvényévé teszi”.⁷ S ha Európa történelemkönyvében üresen maradnak Magyarország jelenlétének lapjai, azzal a többi európai ország és a Habsburg Birodalom is kevesebb lesz. Torzul a történelmi tudat, és a kölcsönös ismeretlenség falain át nincsenek párbeszéddek.

A magyar történelem európai jelenlétének feltérképezésére már jó ideje páratlan lehetőséget kínálnak az új vizsgálati eljárások. Ezek: az egységben látás módszere, főleg pedig az információs világ és a politikai kultúra kölcsönhatásának látéleteit átvilágító elemzés. A terület hatalmas. A Gutenberg-galaxistól az internetig, a reneszánsztól napjainkig terjed. Csak a kora újkor döntő szakaszán, a hosszú 17. századon tekinthetek végig.

Három olyan meghatározó fordulópontra figyelhetők meg a század folyamán, amikor a politika és az információ az általános európai változásokkal szembeütköző összefüggéseket mutat. Ez a három időmetszet a következő: a harmincéves háború az előzményeivel együtt, majd a vesztfáliai békét követően az 1650–1660-as évek, végül pedig a 17–18. század fordulója, a fény évszázadának hajnala. Ez a három időpont egybeesik egész Európa és benne Magyarország kritikus idejével, amikor három államférfi, Bethlen Gábor (1580–1629) erdélyi fejedelem, Zrínyi Miklós (1620–1664) horvát bán és II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) fejedelem politikája vázolja fel az ország helyzetét, sőt a tágasabb régió viszonyait is meghatározó alternatívákat. Amikor három jelentős magyar nádor, Esterházy Miklós, Wesselényi Ferenc és Esterházy Pál volt hivatalban, és a magyar koronát II. és III. Ferdinánd, I. Lipót, majd I. József Habsburg császárok viselték. A térség politikáját pedig behálózták az angol, holland, francia, lengyel, török kapcsolatok, és a nyomtatás jóvoltából Párizs, London, Róma, Bécs, a német fejedelemségek, a svéd és az orosz táborok között áramlottak

⁷ Hajnal 1942/1993: 247.

az érvek, a vádak és a gondolatok. Hogyan, milyen minőségben érvényesítette Magyarország nemzetközi jelenlétét a nyomtatott tájékoztatás? És mi módon hatott a magyar politika a 17. századi Európa régióinkról alkotott nézeteire? Miként befolyásolták a társadalom értékrendszerét, asszociációs kultúráját, a valóságot átlényegítő emlékezés módját, a politika nyelvét, önképét, interetnikus kapcsolatait az információs világ fejleményei? Kérdések, első megfogalmazásban. A válaszokhoz viszont jelentős előmunkálatok kínálnak segítséget.

I. Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet, amikor tiltakozott ellene, hogy gonosz híreket terjesztenek róla, Esterházy Miklós, a későbbi nádor a következőkkel nyugtatta: „holmi irogatásokon... képeken, akit imitt amott irkálnak, nyomtatnak, meg ne induljon őfelsége, nem is nagy embereket illetvén az, minthogy azok nem is a fejedelem akaratjából, vagy holmi derekas embertől származnak, kinek igen nagy tilalma is vagyon mindenütt, de még Rómában sem foghatják el ettől az embereket, noha kimondhatatlan nagy animadversio vagyon ott affélékre, – s maga ellen pedig a Pápa ellen is csinálnak pasquillusokat”.⁸ A nyomtatott véleményeket lehetetlen visszafogni, a nyomdák üzleti alapon dolgoznak, a társadalom hírérsége hatalmas, a hírpiac határtalan, és a híráradat nem ismer medret, sövényt, jelzőkarókat, gátakat.

Magyar szövegben az „információ” kifejezés a királyságban 1527., Erdélyben 1575. esztendőbeli szövegben fordult elő először: „az koroztyen pynzbe nem akar adni, mygh byzonoskeoen nem informallyak”. Erdélyben: „kyreol eo K/kegyelme/. Biro uram kewan Informatiot.” A fogalom a három kommunikációs tényező, a tájékoztatás → a befogadás → a visszajelzés egységét fejezte ki.⁹

⁸ Idézi: Abavári (Jászay Pál) 1839.

⁹ A magyar nyelv etimológiai szótára. II. 213. – Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár V. 638.

A hírlevelek hirtelen felfutása a 17. század elején nem elszigetelt jelenség, Európa változásaival, a politikai kultúra átalakulásával kölcsönhatásban következett be. A megváltozott politika pedig az információt hatékony hatalmi eszközként használta.

Európa Bethlen korában kettős arculatú. Egyrészt a jövőt előlegező fejlemények Európája. Az új világgép, a távolsági kereskedelem, az állandó hadseregek, a tűzfegyverek, a reformáció és a katolikus reform, a nagyhatalmak, az abszolutista birodalmak és a kialakuló nemzetállamok vajdú világa. Másrészt a válságok, a gazdasági krízisek, a harmincéves háború Európája.

A változás új politikát követelt, és a politika sokféle tudást kívánó tudomány lett. Az ismeretek tárháza a könyv, nélkülözhetetlen. Az uralkodói és a főúri udvarok meghatározó tartozéka a gyűjteménykönyvtár, státuszszimbólum, mint a fegyvertár, a kincstár és a képtár. Létrejönnek a köznemesi kastélyok, kúriák, polgári otthonok könyvgyűjteményei, a városi, tanári használati könyvtárakkal együtt. Az állandó követségekkel kialakulnak a differenciált diplomáciai hálózatok, olyan központokkal, mint Velence, Róma, Bécs, Amszterdam, London, Madrid, Párizs, Isztambul.

A könyvnyomtatás megoldotta a felgyülemlett hatalmas tudásanyag tömeges, tömör tárolását és továbbítását. Egyenlő esélyt teremtett a különböző eszmék és nézetek terjedésében. 1543–1690, vagyis Kopernikusz és Locke között a jelentős alkotások, a nagy meghatározó gondolatok, az új vagy tiltott nézetek mind egyaránt nyomtatott könyvekben kaptak nyilvánosságot. Viszont a változások, a harmincéves háború eseményei gyors hírközlést követeltek. Az új műfaj, a nyomtatott hírlevél, a röplap, a reláció nemcsak híreket közöl, hanem bírál, ítélt, befolyásol. A társadalom nagy része még vizuális kultúrában él, és elterjednek a képújságok, az illusztrált újságlapok, a beszélő térképek. Új ak-

tualitást nyer a reneszánsz idején megfogalmazott gondolat: „egy álhír többet érhet el, mint száz páncélos vitéz”.¹⁰

Az államelméletek, Machiavelli (1469–1527) és bírálója, Francesco Guicciardini (1483–1540), továbbá Bodin (1529/30–1566) és főleg Justus Lipsius (1547–1606) művei a tájékoztatást és tájékozottságot az uralkodás elengedhetetlen feltételeként határozták meg. A hatalom megszerzésének és megtartásának technikái között a megtévesztő és eltitkolt információt is hangsúlyozták. Justus Lipsius úgy fogalmazta meg, hogy a fejedelem cselekedeteiben oroszlán, terveiben viszont róka legyen. Morális indokát a necessitasban, az állam, a közösség érdekében jelölte meg: „Álnok az egész világ és csak az boldogul, aki az álnokságot legyőzi.” Kritikus helyzetekben a ravaszság nélkülözhetetlen.¹¹ A megtévesztő politika eszköztára a kor nyomtatott hírleveleiben és pamfletjeiben alakult ki. Közölnék hamisított leveleket, álhíreket és előfordulnak az ellenfél valós, de titkolt szándékát vagy valótlan terveit taglaló írások. Értékes hadizsákmány az elfogott levél, és a különböző hatalmak körei egyaránt tettek közzé az ellenfelet kompromittáló valós vagy költött leveleket. A grafikusok pedig gúnyrajzokkal szolgálták a közönséget. A röplapokon a kor uralkodói társaságában megjelenő Róka lehetett az okos, ravasz, az ellenfél számára kiismerhetetlen, tehát a korszerű államférfi szimbóluma. A rossz rókát, az erkölcsileg elítélendőt, a nem a közösség ügyére, csak a maga hasznára nézőt Bethlen diplomatája, Rimay János (1570–1631) írta le nagy nyelvi leleménnyel: „sokszóru róka”. Vagyis a rókánál rókább, a szőre színét változtató róka.

¹⁰ A háborúról Giangaleazzo Visconti és a Firenzei Köztársaság között (1390–1395): “Coluccio’s public letters arguing this case [ti. hogy Firenze mint köztársaság erősebb, mint Giangaleazzo birodalma] were eagerly read for their wit and erudition. Giangaleazzo found them very damaging – he said they did him more harm than a thousand cavalry – and cunningly tried to ruin their author” (Cronin 1972: 44, 5). Feltárását Kiss Dánielnek köszönöm.

¹¹ „Cum vulpe junctum, pariter vulpinariter [...] Ubi Leonina pellis non pertingit, oportet Vulpianam assuere”; „Princeps ex leone et vulpe”; „Mihi, cum Pindaro, semper laudatus ille vir ; qui... Animum graviter fermentium leonum In dicrimine : consilio vero vulpes.” J. Lipsius 1598 /2004 Liber IV. Caput XIII. 506–510. Laskai 1970: 299–311, 203.

Ezt a fajta rókaságot a magyar nyelv századokon át élteti tovább: Arany János tollán Toldi Miklós bátyja, György „rókalelkű” lett. Márai Sándor a két világháború között a diplomataikat „kitanult rókák” néven nevezte.

Bethlen Gábor tisztában volt a tájékozottság jelentőségével. Isztambuli követét, Borsos Tamást (1566–1633) például így utasította: „Akármely szegletéből ez világnak jó vagy gonosz hírek, mi változások mind földön, tengeren valamelyeket hallhat, érthet, felírván, jegyezvén mineküink is bő beszéddel, az mint ott hallja, írja meg.”¹² Erdély megkészettsége nyilvánvaló. Már jól szervezett hírhálózatok működnek, Bethlen fejedelem eszerint még egyszemélyes, esetleges tájékoztatással él. Állandó követséggel a fejedelemség egyedül Isztambulban rendelkezik. A követ a holland, angol, francia diplomácia tájékoztatására van utalva. A Porta hivatalnokai pedig jó pénzért adják-veszik a híreket, és nehéz elérni, hogy leveleit „az piacokon ne hordozzák széllyel”. Többször is tiltakozik a „piacon hallott hírek”, vagyis a megalapozatlan, légből kapott hírek terjesztése és döntései kiszivárogtatása ellen. „Egyet kívánnám igen, hogy akármilyen piacon vénasszonyoktól hallott híreknek ne adnának hitelt; hanem először láttatnák meg az őfelsége tisztviselői, mert könnyű az én udvaromban minden titkoknak végére menni.”¹³

A nemzetközi hírvilágban Bethlen fejedelemmé választását két ellentétes vélemény minősítette. A Majna Frankfurtban kiadott *Mercurius Gallo Belgicus* nagy bölcsességű és érdemű uralkodónak jellemezte. S ezt több újság átvette. Az viszont, hogy Bethlen török támogatással foglalta el a trónt, kritikát, majd heves bírálatokat váltott ki. Megfelelő történelmi távlatból a tudományos viták során a kutatók többsége között konszenzus alakult ki, hogy Bethlen a körülmények kényszeréből vette igénybe a török segítséget, és a két birodalom, a Habsburg és az Oszmán Birodalom között egyensúlyozva, a nemzetközi politi-

¹² 1618. április 18. TMÁO I. kötet, 200.

¹³ Bethlen Pázmány Péternek Marosvásárhely, 1625. július 14. Sebestyén 1980: 192–193.

kába közvetlenül bekapcsolódva tudta Erdély nyugalalmát és páratlan gazdasági felvirágzását megteremteni. A kortársak nem így látták. Annak ellenére, hogy az erdélyi országgyűlés elemi követelménye volt, hogy a mindenkori fejedelem a Portával jó viszonyt tartson. Bethlen viszont a Portával nemcsak békére törekedett, hanem olykor kényszerből vagy megtévesztésből, mint hatalmi támaszára hivatkozott rá.¹⁴ Bethlen török politikája reálisan csak a megváltozott viszonyokkal számolva értelmezhető. Jelentősen átalakultak az oszmán hatalmi viszonyok, a nyugati országok pedig élénk kereskedést folytattak a kereszténység természetes ellenségével, és állandó követségeket tartottak Isztambulban. Bethlen török politikája már az oszmán hatalomnak ebbe az új felfogásába, kezelésébe illeszkedett. Csakhogy ez élesen eltért az évszázados nemzetközi és főleg különösen erős magyar hagyománytól.

Magyarország jelenlétét az információs társadalomban 1450–1600 között az Oszmán Birodalom terjeszkedésének feltartóztatásáért vívott küzdelem határozta meg. A nemzetközi propaganda a protestáns és a katolikus Európában egyaránt már a nyomtatott sajtó hatékony eszközével tudatosította a magyarok harcait a török ellen. Néhány példa: Brodarics István művét a mohácsi csatáról 1527 márciusában fejezte be, és április 18-án már kinyomtatták Krakkóban, hogy a lengyel közvetítéssel zajló hainburgi tanácskozás résztvevőinek a kezében legyen. 1566 nyár végén pedig a szigetvári ostrom hírére az angol királynő udvari tipográfájában sokszorosított imát a canterbury érsek a felszólítással küldte szét a templomokba, hogy fohászkodjanak a védők lelkéért.¹⁵

Ily módon a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség a török elleni szakadatlan harcok híreivel volt jelen Európában. A nyomda jelentős mértékben segítette, hogy ezek a hírek gyorsan terjedtek széles körökben, változatos műfajokban és a társadalom legkülönbözőbb rétegeit, az írástudatlanokat

¹⁴ Péter 1983: 1028–1060; Almási 2014.

¹⁵ R. Várkonyi 1994: 13,16–17; Ráth 59; App. H. 399, 401–402,406–416, 418; Gömör 2006.

is megszólították. Tinódi ebből a szempontból külön figyelmet érdemel: élőszóban terjesztett históriás énekei kinyomatva is megjelentek.¹⁶ Egyszerre számíthatott hallgatókra és olvasókra. A Szigetvár 1566. évi ostromát ismertető röplapok pedig a wittenbergi Zrínyi-album páncélba öltözött várkapitányát dicsőítő sorokkal együtt a reneszánsz hőskultuszát a kor akkor legkorszerűbb technikájával terjesztették.¹⁷ A nemzetközi közvéleményt nyomtatott hírlevelek tájékoztatták a hosszú háború, a tizenöt éves Habsburg–török–erdélyi háború magyarországi és erdélyi hadi eseményeiről (1592–1606). Báthory Zsigmond fejedelem győzelmeit, Lippa várának török elfoglalását, majd visszavételét, a gyurgyevői győzelmet (1596), más fegyvertényekkel együtt nyomtatott metszetek, képek vésték be a közönség emlékezetébe.¹⁸ Rudolf császár prágai udvari propagandájának a török elleni harc eszméjével áthatott alkotásai pedig a kor szimbolikus képi világának magas művészi színvonalán fogalmazták meg a kereszténység sikeres harcait az oszmánok ellen. Johann Nel fametszete három időegységben ábrázolta, hogy Magyarország nem nélkülözheti Európa segítségét. A feliratokkal ellátott kép a múlt, jelen és jövő információit sűríti egyetlen lapra. Bibliai asszociációkat felidézve ábrázolja Magyarország szimbólumát a ruháitól megfosztott, megcsonkított, a török megkorbácsolta koronás nőalakat. A páncélos holtak koronás királyok, László és II. Lajos. Híres hadvezérek, Hunyadi, a szigetvári Zrínyi, Thury György. Tetteiket a képbe nyomtatott szöveg így értelmezi: „Ők azok, akik a hazát erős fegyverekkel oltalmazták, és életüket drága vérük hullása kioltotta.”¹⁹

Erre a több nyomtatott műfajban elterjesztett gazdag törökellenes hagyományra építette propagandáját a Habsburg-kormányzat kancellárja, Melchior Klesl (1552–1630) kardinális. A széles körű nyilvánosság előtt Bethlen „az osz-

¹⁶ Szakály 1984: 30–38; Jankovics 1998: 131–139.

¹⁷ RMK III. 765; Galavics 1986: 22, 24, 137; Czennerné Wilhelmb Gizella 1997: 16–17, 45–48.

¹⁸ App H, 588, 1928.

¹⁹ Schrott 1582; App H. 487; Galavics 1986: 18–22.

mánok kreatúrája”, „a mohamedán”, „a török bérenc” neveket kapta. Amint pedig a fejedelem bekapcsolódott a prágai nemzeti felkeléssel kibontakozó harmincéves háborúba, sikeresen harcolt, és a besztercebányai országgyűlés magyar királlyá választotta, fortissimóra váltott a törökösség vádja. Ábrázolták Bethlent turbános rókának, és példátlanul durva hangú gúnyiratokkal illették.²⁰

A *Magyar országnak mostani állapotjáról egy hazáját, szerető igaz magyar embernek Tanácslása* címmel 1621-ben névtelenül, egy bécsi nyomdában megjelent magyar nyelvű pasquillus bőven élt a kor minden lejárató technikájával.²¹ Kilenc, eredeti összefüggéséből kiemelt Bethlen-levéllal illusztrálta, hogy a fejedelem a török eszköze, és a keresztény világ elpusztítására tör. Az egyik elfogottnak mondott levélben Bethlen a tatár kánság Kalgáját zsákmányszerző hadjáratra invitálta a gazdag keresztény országokba. Ezt a levelet latin, német, francia fordításokban Európa-szerte terjesztették, úgy, mint külön nyomtatványt vagy más művekbe beillesztett dokumentumot.²² Voltak, akik a nyomtatott példányokat lemásolták, ezek közül nem egy különböző levéltárakban, kéziratárak gyűjteményeiben kötött ki. Nemezszer a kutatók minden kritika nélkül és gyanútlanul eredeti hiteles kéziratoknak tekintették, és mint bizonyító erejű dokumentumok kerültek be a 19. században, sőt még a 20. században is tekintélyes történeti művekbe. Különösen a tatár kánság írt levél futott be hosszú pályát a magyar és a nemzetközi szakirodalomban, mint Bethlen végleges török politikáját, elkötelezettségét, a kereszténység megsemmisítésére törő szándékát bizonyító dokumentum.²³

Bethlen nyomtatott tájékoztatása meglehetősen töredékes. A törökösség ellen Keserű Dajka János (1580–1633) református püspök írását Dávid Pareus

²⁰ G. Etényi 2013: 246–251; Cziráki 2013: 77–104; Oborni 2011: 877–917; Varsányi 2012.

²¹ MTA Könyvtára Kézirtattára: RM I.4; R. Várkonyi 1913: 44–54; Tömösvári 2013.

²² Almási 2014: 40–48.

²³ Szekfű 1929: 136; Wedgwood 1961: 94.

(1548–1622) heidelbergi professzor adta ki: „Megkísérelte ugyan néhányszor a mi nemzetünk, s főleg Erdély ezt az ígát nyakáról lerázni, bízva a keresztény világban, leginkább pedig a német birodalomban; de hogy milyen szerencsétlenül, azt ma is nagy sóhajtozással érezzük. A német császártól nagyon messze, valójában az oroszán torkában vagyunk, s az oroszán könnyen darabokra téphet és szétmancangolhat minket, míg ő szent császári felsége tanácskozik felőlünk. Ha a töröktől oly távol fekvő országok, vidékek, királyok és fejedelmek nagy pénzen igyekeznek megszerezni a töröktől a békét, mi csodálatos van abban, ha mi, oly sok év háborútól összetörve és teljesen elgyengítve ugyanezt tenni kényszerülünk? Mégis nem vagyunk törökök, akiknek azt kívánjuk, hogy bárcsak mindjárt pusztulnának s tűnnének el, akármit is hazudoznak rólunk az emberek.”²⁴ A helyzetkép reális, de a pusztá védekezés, a szemrehányás, sajnáltatás már kevésbé hatékony.

Ennek ellenére Bethlen a korabeli Európa leginkább ismert magyar államférfija lett, és latin, német, francia, angol laudáló írások, versek, népénekek jelentek meg róla. Nemzetközi népszerűsége, pozitív megítélése, úgy tűnik, hogy nem a nyomtatott sajtóból, hanem eredeti, sikeres politikájából következett.

A kassai nyomdában jelent meg hadjárata kezdetén magyarul, latinul, majd németül és cseh nyelven a *Querela Hungariae* röpirat, Alvinczy Péter (1570–1634) kassai prédikátor tollából.²⁵ A querelák, panaszok nemzetközi műfajába tartozó írást felfokozott felekezeti érzelmek hatják át, és véleményem szerint kevésbé illeszkedett Bethlennek a vallási türelmet szorgalmazó politikájához. Propagandacélokat szolgált Bethlen zászlójának rézmetszete. Szimbolikája azonban bonyolult, feliratai nehezen megfejthetők.²⁶ Az országok már rövid jelszavakkal fejezik ki céljaikat. A kor kívánalmainak Bethlen németalföldi

²⁴ Keserű Dajka 1980.

²⁵ RMK I. 507; Imre 1995.

²⁶ Gyulai 2010; Trajtler 2010; Varsányi 2013: 299–303, 310.

nyomdából kikerült lovas képe felel meg leginkább. A jelentőségét értelmező német, latin és magyar vers azt hangsúlyozza, hogy a fejedelem minden rendszabadságát és békéjét kívánja megteremteni. A kép és a szöveg igényes összhangjára jellemző, hogy a fejedelmet Herculesnek nevezi. Hercules a század legnépszerűbb hőse, XIV. Lajos és a Habsburg császárok propagandájában az önmeghatározó előkép. Bethlen európai jó hírét az 1620-as években az isztambuli holland és angol követek, Cornelius Haga (1578–1664) és Thomas Roe (1581–1644) teremtették meg. Roe azt méltányolta, hogy Bethlen tud bánni a törökökkel, és országában békét teremtett a különböző vallások között. Konföderációja a cseh és a morvaországi rendekkel terv maradt, de felhívta a nyugati országok figyelmét Közép-Európára. Tagja lett Bethlen a Hágai Koalíciónak, és megkötötte a westminsteri szerződést, a legfőbb követelménnyel, hogy Erdélyt befoglalják a háborút lezáró békébe. Országszervező politikája, a megteremtett gazdasági stabilitás, nemzetközi színvonalú udvara, önreprezentációja egyaránt felkeltette a német fejedelmek és a franciák figyelmét. Értelmiséget, az államkormányzásban, diplomáciában felkészült szakembereket kinevelő politikája azonban csak hosszabb távon hozhatott eredményt.²⁷

1630-ban megjelent Londonban Giovanni Botero Világkrónikájának angol fordítása, és Bethlen Gáborról részletes uralkodói portrét közölt. Szerzője Maksai Péter, a Cambridge-ben tanult székely származék. A fejedelmet Erdély viszonyaival együtt újszerű módon jellemezte. Úgy érzékeltette például Erdély gazdasági értékeit, hogy összevetette az élelmiszerárakat az angliaiakkal, és hangsúlyozta, többek között, hogy a tokaji jobb, mint a Kanári-szigetek bora. Ismertette Bethlen építkezéseit, azt, hogy támogatja a tudományt, a művészeteket, különlegesen szereti a zenét, és „megvan a lélekjelenléte és szakértelme,

²⁷ Roe 1740; Kurucz 2002; Piri 1999: 157–175; Tészelszky 2013: 203–244; Kármán 2013: 145–182.

hogy egyaránt megvédje kicsiny országát az oszmán és a Habsburg-ház ambíciójával szemben”.²⁸

Két esztendő múltán, hogy latin, német, magyar és héber siratóversek tudatták Bethlen halálát, a csehországi angol követ, Joachim Rusdorf (1589–1640) a harmincéves háború meghatározó személyiségeiről verses arcképalbumot adott ki.²⁹ A reprezentatív kötet együtt közölte az ellenfeleket kritikus versekkel. Bethlen arcképe Richelieu, Wallenstein, Gusztáv Adolf, a magyar és az angol királyok portréi között volt megjelenítve. Az erdélyi fejedelem politikáját osztatlan elismeréssel méltató verssel együtt tanúsította, amit majd Leopold Ranke (1796–1886) megállapít róla: „a harmincéves háború, e világmozgalom leghatalmasabb személyisége volt”.³⁰

Ez a több kiadásban elterjedt arcképalbum közül egy szimbolikus Európa-képet. A kísérő vers, Európa panasza így szól: Jupiter, aki annak idején bika képében elrabolta, kedves és gyöngéd szerető volt. De most kegyetlen vad erő ragadta el. Emberi külsőt nem ölt sohasem, és lelke nem létezik. Mocskos a vértől, harcot és halált lehel. Őt bilincsbe verte, és nincs, aki megszabadítsa. A kegyetlen rabló a háború. Az újabban Európa tragédiájának is nevezett harmincéves háborút³¹ Münsterben és Osnabrückben annak reményében zárták le 1648-ban, hogy elrendezve az országok együttélésének feltételeit, nem lesznek többé háborúk. Bethlen szándéka annyiban megvalósult, hogy utóda, I. Rákóczi György fejedelem folytatva politikáját, a vesztfáliai béke szövegébe Transylvániát is befoglalták.

* * *

²⁸ Botero 1630; Gál 1976: 223–237.

²⁹ Rusdorf 1631/2010.

³⁰ Ranke 1872: 40.

³¹ Wilson 2009.

II. Zrínyi Miklós horvát bán angol életrajzát 1664. február 24-én Londonban a canterbury érsek imprimálta, és hamarosan árulták a Szent Pál-katedrális mellett a könyvpiacra. A kötet előszavában a következő olvasható: „Zrínyi az, akire a Gondviselés Európa sorsát bízta.” „Zrínyi sikerén vagy kudarcán áll vagy bukik a nyugati világ.”³² Sem előtte, sem azóta egyetlen magyar államférfi, király vagy fejedelem nem kapta meg az Európa megmentője elismerést. De mi lehet e páratlan elismerés valóságalapja?

Vesztfália reménye, a Pax Optima Rerum elve álom maradt. Európa újabb háborúkra ébredt. Már 1645 áprilisában kitűnően felszerelt török hajóhad futott ki az isztambuli arzenálból. Ostrom alá vette Kréta szigetén Kandia várát, Velence földközi-tengeri kereskedelmének legfontosabb támaszpontját. Velence az európai hatalmak segítségét kérte, sikertelenül. Az oszmán és a keresztény világ határvidéke eleven tűzfészek. Isztambul a Magyar Királyság teljes behódoltatására, nyugati hadjáratra készül. Nyilvánvaló, addig nem lehet béke, amíg a török bent van Európa közepén. De a keresztény országok között hatalmi harcok és kegyetlen röpiratháború dúl. Nagy valószínűség szerint Giovanni Sagredo, Velence bécsi követe írta azt a hamis impresszummal megjelent francia röpiratot, amely közli, hogy Porcia hercegről, a Habsburg Birodalom kormányzatának első államférfijáról, a Titkos Tanács elnökéről „Bécsben mindenfelé kiragasztott pasquilusok igen csúful beszélnek”.³³ A megosztott Európában mindent és mindenkit bírálják a hírlevelek.

Magyarországért rossz híre miatt egy üres garast sem ad már senki – írta Sagredo követi jelentésében: „A magyar főurak elmerültek a személyes harcokban, csak a maguk hasznát nézik, nem törődnek a haza romlásával. Az ország

³² “The Excellent Count Serini seems to be the Heroe, upon whom Providence hath devolved the Fate of *Europe*” – „In a word, what manner. *Heroe* he is, upon whose success or overthrow the *Western* world seems to stand or fall” Count Serini, 1664. In: *Angol életrajz*. 69–70.

³³ Sagredo 1672/1989: 354, 364; Bene 1996: 369–394.

szegény, mert nincs belső rend, és a főurak szívesen engednék a császár előszobájáig a törököt.”³⁴

A hír jelentőségét Zrínyi Miklós horvát bán, a Magyar Királyság harmadik főméltósága teljes horderejében felmérte. Vizsgálta természetét, áttekintette keletkezését, terjedését, tanulmányozta a hírről Tacitus klasszikus leírását, és tudta, hogy az elterjedt rossz hírt nagyon nehéz felváltani a jóval. Könyvtárában Csáktornyan fennmaradt a *Mercurius Gallo Bellicus* Frankfurtban kiadott három évfolyama. Ismerte a propaganda jelentőségét, és a 17. századi magyar államférfiak közül valószínűleg vele foglalkozott legtöbbet a korabeli sajtó. A tettek nagy hírért 1648-ban Batthyány Ádámnak különösen hangsúlyozza. Miután kifejtette célját, a török által elfoglalt magyarországi területek visszavételét, a következőt írta: „nagy vízben kell halásznunk, és nagy fába kell vág-nunk az fejszénket, az mely ellenségünk romlásával és nagy hírrel dőljön le”.³⁵

A magyarokra bőséggel záporozó szidalmakra két módon adott választ. A *Török Áfium ellen való orvosság* címmel összeállított röpiratának erőteljes kezdő gondolatsorát a „Ne bánts a magyart” kijelentéssel zárja. Főleg pedig a nemzeti önvizsgálat merőben új hangján szólal meg. A magyarokat – nemese- ket, főurakat, a vitézlő rendet, a nemesi ifjúságot – keményebb kritikával ille- te, mint bármely külföldi. Összevetette kora viszonyait az ország régi jó hírével. „Európának egy szeglete sins, a ki a mi eleinkről becülettel nem szólna, [...] De [...] Csúfsága lettünk a nemzeteknek és magunknak, ellenségünknek penig valahunnan jön reánk, prédájává. Miért? a’ vitézségnek disciplínája meg nem tartásáért, a’ részegségért, a’ tunyaságért, az egymás gyűlöléséért s ezer ilyen vétünkért.”³⁶ Egyik levelében írta: „Erre az csúfra, az melyben vagyunk, Eu- rópának magunk tunyaságával adtunk okot; mi az ki egymást jobban, hogysen

³⁴ Jászay 1990: 294–296.

³⁵ Csáktornya 1648. július 5. *Zrínyi válogatott levelei*. 47.

³⁶ Zrínyi: *Az török áfium ellen való orvosság*. 210.

akármely nemzet ez világon gyűlöljük...”³⁷ Erről a mélypontról változik meg Magyarország külföldi megítélése. Zrínyi kritikája egyben az elodázhatatlan követelmény, a megújulás programja: „Jobbítsuk magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak.”³⁸

A más rend, a jobbulás a nagyszabású vállalkozás feltétele. Zrínyi következetes és széles körű tevékenységével elérte, hogy a magyar és a horvát főméltóság-viselők, a világi és az egyházi elit, a művelt köznemesek, polgárok, értelmiségiek összefogásával háborút kezdeményezzenek a török ellen. Nemzetközi szövetséget szerveztek, bevonva a Habsburg Birodalmat, az Erdélyi Fejedelemséget és a szomszéd országokat is. Korábbi tervekre, előzményekre építhettek. Pázmány és más egyháziak azt próbálták Rómában elérni, hogy a Szentszék kezdeményezze a kereszténység összefogását a török ellen. A tizenégy éves Zrínyinek a bécsi Stefans-dómban a hagyományos Szent László-napi ünnepségen mondott beszédét nyomtatásban terjesztették.³⁹ *Oratóija* nemzetközi történelmi jelentőségű feladatként fogalmazta meg, hogy az oszmán hatalmat kiszorító háború kezdeményezését Magyarországtól várja Európa. A bécsi tipográfiában kinyomtatott, az *Adriai tengernek Syrenaia groff Zríni Miklós* című könyvében az *Osidio Sigetiana*, Szigetvár 1566. évi ostromát elbeszélő költeményébe beleszötte közvetlenül saját politikai céljait is. Szerzői bravúr, hogy mint dédapja, a várkapitány vitézeihez intézett beszédeként idézi, de korához szól, 1651 elvárásairól. „Mindenfelől ránk néz az nagy kereszténység.”⁴⁰

Megnyerték a Rajnai Liga elnökét, Johann Philipp Schönborn (1605–1673) mainzi érseket. Kapcsolatokat építettek ki Velencével, Rómával és a francia királlyal. A Habsburg-kormányzatban Auersperg herceg és mások támogatták

³⁷ Csáktornya, 1663. május 2–15. *Zrínyi válogatott levelei*, 137.

³⁸ Zrínyi: *Az török áfium ellen való orvosság*, 212.

³⁹ R. Várkonyi 2008: 93–122.

⁴⁰ V/ 24-1.

az akciót, a politikát meghatározó államférfiak csoportja viszont franciaellenes politikát vitt, és az oszmán hatalommal békét kívántak.

Mégis, Zrínyi és köre elérte, hogy III. Ferdinánd császár és magyar király elfogadta a magyar országgyűlés királyválasztási feltételét: fia, a 17 esztendő Lipót főherceg ígéretet tett, hogy uralkodása idején kiveri a törököt Magyarországról. 1658-ban a német fejedelmek frankfurti birodalmi gyűlése pedig azért választotta meg I. Lipótot tekintélyes riválisa ellenében német-római császárnak, mert a török háború ígéretét látták benne, és elvárták, hogy segítséget nyújt II. Rákóczi György fejedelem kudarcba fulladt lengyelországi hadjárata következtében a török és a tatár segédcsapatok büntető hadjáratával fenyegetett Erdélynek. I. Lipót a császárválasztás és a koronázás több mint hárommillió rhénes forintot felemésztő ünnepségei után, utasította konstantinápolyi követét, Simon Renigert, hogy hivatalosan közölje a Portával: nem avatkozik Rákóczi dolgába, semmi áron nem bontja meg jó viszonyát a szultánnal, ragaszkodik a zsitvatoroki békéhez. Röplapok tudósították Európát, hogy Erdélybe mintegy százhusz-száznegyvenezer főnyi haderő tört be, török csapatok és tatár hordák felgyújtottak több mint száz falut, tüzet vetettek Tordára és Kolozsvárra, és ezerszámra vittek foglyokat. Széles körben elterjedt nyomtatásban is a magyar tanácsosok Lipót császárnak beadott *Opiniója*, amelyben kifejtették, hogy az ostrom alá vett Várad a keresztény világ legkeletibb bástyája, és felmentésére indítson haderőt.⁴¹ A hír, hogy Váradra bevonultak az oszmánok, megdöbbsentette egész Európát.

Kiváló tanulmányok tanúsítják, hogy 1650–1664 között nagy számban születtek irodalmi művek és művészeti alkotások a török ellen feszülő Magyarországról. Különleges színvonal és absztrahált változatokban a nagy vállalkozás eszméje jellemzi ezeket a műveket. A magyar hagyományokat a kor egyetemes

⁴¹ App H 855; Ráth 68.

értékrendjében fogalmazták meg. Zrínyi *Syrena* kötetének címlapja magyar–velencei–horvát együttműködésben készült. A velencei művész, Giacomo Piccini követte a híres velencei történétíró, Vittorio Siri műve, az *Il Mercurio* címlapképét és a hajót, az állam szimbólumát meghagyva, valamint az egész a kompozíciót Zrínyi célba tartó programjához igazítva a horvát művész, Georgius Subarich metszette lemezre.⁴² Zrínyi céljait minden prózai művében a valóságos országos viszonyok alapján, de az ókori szerzők és az új államelmélet érveivel, tágas eszmei térben fogalmazta meg. Szigetvár védőit az égiek segítik, és a fegyvereket a Göncöl szekere szállítja nekik. Az *Árpási Madonna* oltárképen ugyancsak egybeér a földi és az égi világ. Legutóbb a művészettörténeti elemzés⁴³ mutatta ki, hogy a sokáig elfelejtett és félreismert képet Nádasdy Ferenc országbíró rendelte meg az uralkodó és az egyházi és világi elit 1663 nyarán tartott tanácskozása alkalmából. Témánk medrében csupán azt hangsúlyozzuk, hogy kora kimagasló művészi alkotása tágas európai összefüggésbe illeszkedik. A kép szemléelőinek háttal ábrázolt VII. Sándor pápa előtt magyar méltóságok és szerzetesek, a páncélba öltözött Lipót német–római császárral és magyar királlyal együtt segítségért folyamodnak, és eközben megjelenik fölöttük a Patrona Hungariae alakja, puttók emelik feje fölé a koronát, és tartják eléje Magyarország térképét. Nádasdy Ferenc országbíró korának legjelentősebb magyar mecénása, családjának a török harcokkal összefonódott múltját a sárvári vár lovagtermében a 15 éves háború csatajeleneteivel örökítette meg (1654). Az ország történetének folyamatosságát a támogatásával Nürnbergben 1664-ben megjelent *Mausoleum* hivatott tanúsítani. Humanista hagyományokat és külföldi mintákat követve a honfoglaló vezérek, a koronás és korona nélküli magyar királyok versekkel kísért grafikus úton sokszorosított portréit I. Lipót uralkodásáig vezetnek át az évszázadokon. A latin szöveget a jezsuita Nicolaus Avancini, a német változatot a nürnbergi irodalmi kör jelentős tagja,

⁴² Klaniczay 1964; Galavics 1986.

⁴³ Buzási 2003: 582–624.

Sigmund Birken készítette. A reprezentatív kötet a magyar nemességnek szól, azzal hogy Magyarországon meg kell őrizni a dicső ősök emlékezetét, mert – érvel a hajdani európai nagy hírrel –: „a külföld számon tartja halhatatlan érdemeiket”.⁴⁴

Két történeti munka különösen kifejezi, ahogyan a török háborúra készülő elit értelmiség Európában gondolkozott. Nadányi János Magyarország története a *Florus Hungaricus*, a korban divatos címmel Amszterdamban jelent meg 1663-ban latinul és a következő év elején angol fordításban. Egyenesen a jóakaratú olvasóhoz szól, és hangsúlyozza, hogy azért írta meg művét, mert amíg más országok történetét jól ismerik a világban, Magyarország történetéről semmit nem tudnak. Ugyancsak az európai embert szólítja meg Bethlen János erdélyi kancellár történeti összefoglalása az 1663-ban szebeni, majd 1664-ben amszterdami nyomdában napvilágot látott műve, a *Rerum Transylvanicarum libri quatour*. Bőven élt a korabeli dokumentumokkal, és felismerte Bethlen János a közvélemény nagy jelentőségét is. Hangsúlyozza, hogy „[e]gész Európa a mi dolgainkról beszél”. Mégpedig bizonytalan híresztelések alapján, mert nem ismerik valójában Erdély viszonyait. Megszólítása egészen eredeti: „Te Bécs, Párizs, Madrid lakója, vajha 10 évre Erdélybe jönnél lakni, megtudnád, milyen az erdélyi világ.”⁴⁵ Zrínyi tehát nem magányos álmodozó, amikor a Magyar Királyságot egységben látja Európával.

1661-től várát építtet a Mura mellett, és ezzel provokálta a háborút, mert akadályozta Köprülü Ahmed nagyvezír haditervét, hogy a szárazföld felől északról hátba támadja Velencét, és az oszmán hatalom Zrínyiújvárat casus bellinek minősítette,⁴⁶ mivel a Habsburg Birodalom isztambuli követe, Simon Reniger sorozatos jelentésében közölte, hogy a Porta a béke megújítása legfőbb

⁴⁴ Rózsa 1991: 7–14.

⁴⁵ Nadányi 1664/2001: 14–15; Bethlen 1663/1993: 9–10.

⁴⁶ Az újabb szakirodalommal: Zrínyi Újvár emlékezete. 2012.

feltételének Zrínyiújvár lerombolását tűzte ki. Bécs, bár minden követ megmozgatott, nem tudta teljesíteni a szultáni kívánságot, mert Zrínyi tűzön-vízen át ragaszkodott a várhoz, azzal a nem is titkolt szándékkal, hogy provokálja a háborút. 1663-ban a nagyvezír hadjáratot indított Magyarországra, ostrom alá vette Érsekújvárt, és Apafi Mihály erdélyi fejedelem nevében kiadott, anonedatált, feltehetően hamisított kiáltványokban a Magyar Királyság minden lakóját a teljes behódolásra szólította fel.⁴⁷

1663 szeptemberében a Magyar Királyság három főméltósága, a nádor, az országbíró és a horvát bán szoros együttműködési szövetséget kötött, hogy a török elleni háború érdekében külső segítséghez fordulnak. Majd a nádor október 31-én keltezett kiáltványa visszautasította Apafi hódoltatási felhívását, és tudatta az országgal, hogy hamarosan megjelenik „számtalan tűzokádó keresztény sereg és súlyuk alatt még a föld is meghasad”. Lipót császár pedig november 10-i keltezással kiadott országos parancsában tiltotta a török hódolást, biztosította a vármegyéket és a városokat, hogy a Német-római Birodalom teljes fegyveres erejével és más külső hatalmak segítségével szembeszáll a török hódítóval.⁴⁸

Regensburgban december végétől I. Lipót császár elnökletével tanácskozott a német-római birodalmi gyűlés. Minden ország elküldte megbízottját, Regensburgot megszállták a tudósítók, hiszen az egész Európát mélyen érinti, ami ott történik. Heves vitákról tájékoztattak az újságok. A kérdést, hogy háborút indítsanak a török ellen, vagy békét kérjenek, Isztambul már eldöntötte, bár a Habsburg-kormányzatban erősen élt a mindenáron a török békét szorgalmazók véleménye. Már arra esett a hangsúly, hogy a háború milyen legyen. Defenzív vagy offenzív? És ki legyen a hadvezér? Raimondo Montecuccoli? A svéd Wrangel? A francia Turenne? Vagy Zrínyi? A hírek értéke

⁴⁷ Wagner 1964: 114; Perjés 1989: 25–100.

⁴⁸ Bethlen 1663/1993: 193–196.

magas, az angolul és németül megjelenő Regensburgi Hírnökért a heidelbergi fejedelemasszony hat birodalmi tallér adott.⁴⁹

A török háborút eddig is páratlan nyilvánosság kísérte. A hírközlés tömegessé vált és intézményesült. Kiepipített hírszolgáltató hálózattal, rendszeres hírszolgáltatókkal, megbízható hírforrásokból európai piacra dolgozott. Amint a *Diarium Europeum* újság, a *Theatrum Europeum* hírgyűjtemény címei jól jelzik: a hírvilág átfogja Európát. A tudósítás komoly szakmai tudást kívánt. Röpiratok, orációk, imák, különböző műfajú nyomtatott írásokban szólították fel Európát, hogy ébredjen fel, és fogjon fegyvert a török ellen.⁵⁰

Érsekújvár ostromáról, a védők hősiességéről és a berendezkedő török hatalom veszélyeiről addig példátlanul sok és változatos nyomtatott hír tájékoztatta a keresztény világot. Részletesen leírták a Morvaországot, Sziléziát végigpusztító török és tatár portyák rémtetteit, és az utakat szegélyező meztelen holttetemek képeivel és horrorisztikus történetekkel sokkolták Európát. S heves a császári fővezért bíráló gúnyos hang: „Montecuccoli csapatait várja, hogy ott indítson támadást, ahol a töröknek híre-hamva sincs”.⁵¹

Fél évszázados veszteségek és kudarcok után Zrínyi téli hadjárata hozott sikert. Magyar és horvát haderejét a Rajnai Szövetség csapatait vezető Wolfgang Hohenlohe generállal és némi magyar főúri és német csapattal kiegészítve 1664 januárjában mélyen behatolt a török területre, és megsemmisítette a Dráván átívelő eszéki hidat, a törökök magyarországi hadjáratának átkelőhelyét. Az eszéki híd felégetésének jelentőségét a sajtó fogalmazta meg, növelte a regensburgi gyűlést döntésre készítő hírré, közvéleményt formáló európai jelentőségűvé.

⁴⁹ The Herald of Regensburg: R. Várkonyi 2010: 252–256. Regenspurgischer Heerholdt: Németh S. 1993: 810, 274.

⁵⁰ Dethlefs 2004: 149–180; Briggs–Burke 2009: 94–95.

⁵¹ *Rövid beszámoló*, 346–349; Gömöry 1999: 221–222; G. Etényi 2003.

Zrínyi és köre és általában a magyar rendi főméltóság-viselők éltek a nyomtatott hírközléssel. Zrínyinek és a horvát báni kancelláriának széles körű hírhálózata működött. Sokat adtak a tájékoztatásra, de Zrínyi nemzetközi jelentőségének megfogalmazása nem Magyarországról indult ki. 1660 óta Zrínyi neve egyre gyakrabban megjelent az európai hírekben. Az 1663 kora őszi hadimustrát követve pedig portrék sorát közlik róla. Győztes harcait, több eseményt közös lapra sűrített térképeken adták ki. Neveztek Európa Főnixének és Európa csillagának. Szövetségese, a Rajnai Liga elnöke saját hírhálózatán terjesztette hírnevét. Feltehető, hogy az esetleges magyar hírközlés kapcsolódott az egyik jelentős európai hírhálózatba. A Morvaországot, Svájcot, Hollandiát és Angliát átfogó hírláncolat szervezője, még a hírügynökséget is működtető, a Royal Society támogatója, Samuel Hartlib (1600–1662) volt. Emblematikus személyisége pedig Comenius. Közreműködtek érdekében a Hollandiában és Angliában tanuló magyar diákok is. Európa közvéleménye hatékonyan segítette a politikai akaratot, és viszont. János Fülöp mainzi érsek, mint a Rajnai Liga elnöke, jelentette ki, hogy a birodalom erőinek Zrínyi mellé kell állniuk, őt kell támogatniuk. Majd értesítette Magyarország nádorát, Wesselényi Ferencet, hogy a kereszténység összefogott a török ellen.⁵² Zrínyi a téli hadjárat után egy nagyszabású *Emlékiratban* vázolta fel Lipót császár számára az offenzív török háború koncepcióját. Súlyos vétek, ha Lipót császár lebecsüli a török erejét – írta –, mert annak idején II. Szelim szultán „ötven szultána karjainak bilincésében s findzsái közt lerészegedve is meghódította a ciprusi királyságot”. Most „a török, ha nem győzzük le, akkor is győz, amikor nem győz. Maga a meséből előlépő Anteus, aki mindig visszanyeri erejét, amikor lábával a földet érinti”. Vesse el tehát a császár a politikus elmét és katonai tapasztalatot nélkülözők tanácsát. Ne a pusztá védelemre szorítkozzanak. „Mert ha nem győzünk, már le is győztek bennünket” és a törökök „közelebb jutnak Bécs falaihoz”. Az egész

⁵² Regensburg 1664. január 22. február 13. HHStA Mainzer Erzkanzlei Archiv, Reichstagsakten Fasc. 219 Tom 7. No 191, 192.

kereszténységet fenyegetik. „A szultán szablyája nem tenne különbséget közöttünk, politikai viszályaink, féltékeny gyanakvásaink, valamint az államokban fennálló megosztottság szerint, ha módja nyílna az eltiport kereszténység véreben megfürdetni kardját.” A röpiratként is terjesztett *Emlékirat* diagnózisa reális; ha most nem indul meg az offenzív háború, a törökök Bécs alatt lesznek (nem egészen 20 év múlva be is következett). Személyes elkötelezettségét Zrínyi nagyszabású haditervvvel és felfokozott érzelmekkel fejezte ki: „utolsó óhajom, saját testemmel vetni gátat a török áradatának”.⁵³

A nemzetközi hírciacon is szokatlan értelmezés, hogy Európa sorsát a Gondviselés Zrínyire bízta, nyilvánvaló, hogy a törökkérdésben Magyarország és a nyugati hatalmak érdekeinek egybeeséséből és a hírhálózat kölcsönhatásából következett. A téli hadjárat sikerét a nemzetközi hírvilág, a regensburgi bankett és tűzijáték egyaránt az oszmánok ellen indítandó háború nyitányaként ünnepelte. Ugyanakkor Zrínyi angol életrajza háttérben feltehetően a háborút szorgalmazó nemzetközi szövetség tevékenykedett. *A gróf Zrínyi Miklósnak, a keresztény világ nagy bajnokának valamennyi csodálójáboz* címzett előszó végén az szerző nevét jelző O. C. monogramot azonban máig nem sikerült megnyugtatóan feloldani.

Kortársai közt voltak zseniálisabb hadvezérek és sikeresebb államférfiak. De aki a török hatalomtól való megszabadulást annyi tehetséggel, elszántsággal, szenvedélyes odaadással és minden vagyonával szolgálta volna, mint Zrínyi, olyat mást nem ismert Európa. Politika- és propagandajelzését a történelmi fejlemények igazolták: az 1663–1664. évi török háború főpróbája és nyitánya lett a Liga Sacra 1683–1699. évi nemzetközi, az oszmán hatalmat a Balkán küszöbére leszorító vállalkozásnak.

* * *

⁵³ *Zrínyi Miklós tanácsa a császárnak*. Zrínyi válogatott levelei. 200–214.

III. 1706 januárjában Bonnac márki, a svéd király mellé rendelt francia követ rejtjelekkel 1706 januárjában a következőket írta II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek: „Egy vagy két számát láttam a latin nyelvű nyomtatott *Mecurius Veridicus*nak. Igen jó szolgálatot tenne Felséged ügyének, ha rendszeresen, hetenként egyszer, esetleg kétszer is megjelennék. A német és a holland újságok ugyanis állandóan rossz híreket közölnek Magyarországról, és mivel nincs, aki megcáfolná őket, megzavarják az embereket. Legutóbb, a zsibói csata után még Berlinben is elhitték, hogy a magyar felkelésnek vége.”⁵⁴

Bonnac márki az első magyar újságot üdvözölte. A *Mecurius Veridicus ex Hungaria*, a *Magyarországi Igazmondó Mercurius* a külföld tájékoztatására jelent meg. Rákóczi állama, vagy ahogyan önmagukat nevezték, a Magyar Konföderáció, adta ki a lőcsei Brewer nyomdában, a századközephez képest alaposan megváltozott nemzetközi és információs viszonyok között.

A kérdés most az volt, hogy milyen legyen a Magyar Királyság berendezkedése, miután Európa összefogásával, pápai védnökséggel, Habsburg-adminisztrációval, a magyarországi társadalom hatalmas vér- és anyagi áldozatával a Szent Liga csapatai visszafoglalták a török megszállta területeket. I. Lipót magyar király és német-római császár államférjijai Magyarországot és az Erdélyi Fejedelemséget önrendelkezésétől megfosztva betagolták a birodalomba. A magyar politikai elit és a társadalom viszont ragaszkodott az ország önálló államiságához. A főméltóságok, mint a királyság intézményeit megtestesítők, úgy vélték, az uralkodó oldalán biztosíthatják önrendelkezésüket.

A társadalom nagyobbik része viszont az országot militáns abszolutizmussal a birodalomba betagoló eljárások ellen helyi felkeléseket kezdeményezett, és II. Rákóczi Ferenc az alkotmány, az önálló államiság megvédéséért úgy indított szabadságharcot 1703-ban, hogy a „külső országok mintájára” új államot is

⁵⁴ 1706. január 22. Idézi: Benda Kálmán: *Mercurius Veridicus*, 1979: 12.

szervezett. Vállalkozása az európai erőviszonyok átrendeződéséért kirobbanó háborúba illeszkedett. Felszínét tekintve a spanyol trón örökléséért a Habsburg- és a Bourbon-dinasztiák között zajló küzdelem mélyebb összefüggéseiben az európai hatalmi egyensúlyt kívánta kialakítani, és Anglia, valamint Hollandia ezzel a céllal szállt be a Habsburg Birodalommal nagykoalíciót alkotva a háborúba. Rákóczi mint az 1704-ben megalakult Magyar Konföderáció és Erdély fejedelme Franciaország támogatásával kezdte meg az országot a császári hadaktól visszafoglaló hadműveleteit.

Történelmi körülményei miatt Magyarország nem rendelkezett reguláris haderővel, és a Habsburg Birodalom európai viszonylatban is egyik legjobb állandó hadseregével szemben a nagy csatákat elvesztette, de mégis képes volt rá, hogy nyolc éven át lekössön 20–50 ezer főnyi császári haderőt. Rákóczi kormányzókörével megkezdte a magyar hadsereg korszerű átalakítását, de amire a nyugati országokban egy évszázad kellett, arra nyolc zaklatott esztendő aligha volt elegendő.⁵⁵ Szükségszerűen, azért, hogy a hadsereg felszereltségben, kiképzésben nyilvánvaló hátrányát enyhítse, Rákóczi különlegesen nagy gondot fordított a diplomáciára és a nemzetközi tájékoztatásra. Törekvéseinek esélyeit hatékonyan segítette, hogy a közép-európai térséget is behálózták az új európai egységet kialakító diplomáciai, kulturális, gazdasági fejlemények, főleg pedig a nyomtatott érintkezés, a kommunikáció gyakorlata és az információ sokféle sajtóterméke.

A nyomtatott tájékoztatás a mindennapi élet és a politika nélkülözhetetlen része lett. Az újságolvasó Magyarország tengermélyi képét még a jövődöbéli kutatóknak kell majd felszínre hozniuk. Addig is néhány adat figyelmeztet a kérdés jelentőségére. Rákóczi könyvtárában megvolt a *Lettres historiques* és a *Mercurie historique et politique* Hollandiában megjelenő hetilap három évfolya-

⁵⁵ Markó 1936: 579–597; Czigány 2011: 1026–1027.

ma a különösen kritikus 1698 és 1700 évekből, Bercsényi Miklós bibliotékájában a *Mercurius Gallo Belgicus* huszonöt kötete, Szirmay András köznemes, a Magyar Konföderáció szenátora könyvei között megtalálható a különösen drága, a kontinens híreit és eseményeit összefoglalóan ismertető *Theatrum Europeum* hat kötete. Mindez elenyésző a külföldi könyvtárak röpirat- és újságanyagához képest. Mégis ezek az adatok figyelmeztetnek: voltak, akik ismerték, követték a nemzetközi sajtót, és további kutatások dönthetnek róla, hogy a politikai elit és az értelmiség mennyiben vette fel az európai tájékoztatás ritmusát.

1703 elején Magyarországon látványosan kifejezésre jutott, hogy a nyomtatott hírközlés szabadsága ugyanolyan feltétele az önálló államiságnak, mint a saját hadsereg. A háború a nyomtatott tájékoztatás háborúja is. Rákóczi első, a lengyelországi Brezán várában keltezett kiáltványát nyomtatásban terjesztették.⁵⁶ Még minden bizonytalan volt. Az dolhai csatáról, ahol az időnek előtt zászlót bontott felkelők rendezetlen csapatát szétugrasztották, az elég kezdetleges rajzot talán Löffelholtz, Szatmár vár császári kapitánya vagy esetleg Károlyi Sándor, Szatmár vármegye főispánja nyomtattatta ki. Mindenesetre a nyugtalanságot, a „rebelliót” elfojtó dokumentumának szánták. De Rákóczi már ekkor a toborzópatensek, útlevelek, oltalomlevelek sorát formanyomtatványokon adta ki.⁵⁷ 1703 tavaszán jelent meg sok példányban, zsebben, vagyis tarsolyban hordható formában is, magyarul, majd latinul és franciául a *II. Rákóczi Ferenc imája*. A néhány lapnyi szöveg bűnei megbánására szólította fel a nemzetet, és összefoglalta a jó uralkodó erkölcsi követelményeit.⁵⁸

Az 1704 elején megalakult Magyar Konföderáció fontos döntései, a kiáltványok, a katonai szabályzatok, az országgyűlési törvények, a béketárgyalások iratai kinyomtatva jutnak el a hazai és a külföldi közönséghez. Nyomtatásban

⁵⁶ RMK III. 4435, 4436.

⁵⁷ Esze II. 1961: 55–98.

⁵⁸ RMK I. 1667, RMK I. 1684, RMK I. 1667, RMK II. 2151, RMK II. 2214/a. Vö Esze II. 1961: 71.

jelent meg többek között Rákóczi postarendelete, és a kolozsvári tipográfiában látott napvilágot a fegyvert fogott erdélyi jobbágyok szabadságáról hozott fejedelmi döntés.⁵⁹ Ez már a kinyomtatott közlések világa. Élt a kéziratos terjesztés is, nemegyszer úgy, hogy a nyomtatványt másolták. Ez az igényekhez képest mindig szűkös nyomdai kapacitásokból, a terjesztés egyenetlenségéből vagy abból következett, hogy ily módon kerültek meg a nyomtatott tájékoztatás tilalmát.

Jól jellemzi ezt a helyzetet Rákóczi közismert *Manifestuma*, a fegyverfogás okait összefoglaló kiáltvány terjesztése és elterjedése. *A Keresztény világ minden fejedelmének republikáinak* címzett kiáltványt először latinul nyomtatták ki.⁶⁰ Gyorsan eljutott a bécsi követségekre, és megjelenése után néhány nappal, 1704 januárjában az angol követ bő kivonatát mellékelve számolt be róla kormányának. Rákóczi diplomatája, Ráday Pál pedig a lengyel, a porosz és a svéd udvarokba vitt több példányt magával. Hamarosan megjelent franciául, németül, később lengyelül. Hollandra franciából fordították le. Közölte többek közt az angol újság, a *Flying Post*. És eljutott Amerikába. Az 1704 elején indult első bostoni hetilap, a *The Boston News Letter* 1704. április 24. száma a címlapon hozta.⁶¹

A *Manifestumból* sok kéziratos másolat is fennmaradt. Amikor magyarul megjelent, a királyság és a fejedelemség döntő részét még a császári hatalom tartotta kézben. Minden abszolút monarchia engedélyhez kötötte a nyomtatott művek megjelenését, és élt a cenzúrával. Miként XIV. Lajos, I. Lipót is tiltotta a kéziratos hírlevelek terjesztését, mondván, nem lehet ellenőrizni. Ennek ellenére a 17. század második felében gazdag kéziratos hírlevélkultúra fejlődött ki. A *Manifestum* 1704-ben még az ország jelentős területén tiltott műnek szá-

⁵⁹ 1707. április 27. RMK 1727/a.

⁶⁰ RMK II. 2199/a, 2199/b.

⁶¹ G. Etényi: 2004: 503–508.

mított, nyomtatott példányait elkobozták. Abszurd helyzet állt elő. Amíg Londonban, Amszterdamban, Bostonban kinyomtatva, az újságok nyilvánosságával terjedt a *Manifestum*, Magyarország nagy részén még titokban másolt kézirat volt, mintegy „szamizdat”.

A Rákóczi-szabadságharc külföldi sajtójáról alapos részletmunkákkal rendelkezünk. Főleg a francia, az angol és a bécsi nyomtatott híreket tárták fel. Mégis a több kötetre rúgó szöveg, amit ismerünk, csak a jéghegy csúcsa, de néhány jellegzetesség így is előtűnik.

A nyomtatott híryanagból is egyértelmű, hogy a szabadságharc európai nagyságrendű esemény volt, a spanyol örökösödési háború része. A Habsburg-propaganda a nyugati és a magyarországi hadszínterek eseményeit együtt közölte. Például Rákóczi tábornoka, gróf Forgách Simon koronói vesztes csatája metszetét közös lapon adták ki Marlborough hercegnek a Donauwörth melletti győzelmével a bajorok felett. A Rákóczi vezényletével vívott zsigói csata metszetét pedig a sendlingi csatával, a császári csapatok sikerével együtt terjesztették.⁶² Wratislav kancellár rendszeresen küldött tájékoztatásokat a spanyol földön harcoló Károly főhercegnek a magyarországi helyzetről. Rákóczi maga is az európai háború részének tekintette a szabadságharcot. Diplomáciájának ez a kulcsa.⁶³ Európa csaknem minden országába, az egymással harcban álló hatalmához is elküldte követeit, bár diplomáciai testületét újonnan kellett tehetséges köznemesekből és nyelveket beszélő, de tapasztalatlan fiatalokból kialakítani. Követei – Ráday Pál, Brenner Domonkos, Pápai János és mások – végigjárták Krakkó, Berlin, Párizs, Róma, Velence, Isztambul, London, Hága uralkodói köreit, a lengyel, a svéd király udvarát és az orosz cár táborig rezidenciáit. Szövettséget Péter cár kötött vele. XIV. Lajos királlyal is előrehaladtak a tárgyalások.

⁶² Galavics 1980: 468.

⁶³ Benda 1961: 18–62.

Franciaországnak a Magyar Konföderációval és az Erdélyi Fejedelemséggel megkötendő szövetség szövegeit 1708 első felében fogalmazták meg, kölcsönösen átjavították és elfogadták. A franciául és latinul több példányban megőrzött szerződések, a *Projet d'un traité entre Sa Majesté tres Chrestienne et ses successeurs d'un part, le duc et les estats et ordres de la confederation du royaume d'Hongrie d'un autre part*, továbbá a *Projet d'un traité entre Sa Majesté Tres Chrestienne et François 2. Prince de Transilvanie* kilenc, illetve hat pontban részletezték, hogy XIV. Lajos többek között biztosítja a magyarok részvételét a majdani béketárgyaláson, Rákóczi megmarad Erdély birtokában, és követeit a szövetség ratifikálása alkalmával koronás főknék kijáró ünnepélyességgel fogadják. A szövetséglevelek aláírása azonban XIV. Lajos Oudenaardenál (1708. július 11.) és Rákóczi Trencsénél (1708. augusztus 3.) elszenvedett veresége miatt elmaradt.⁶⁴ A különböző hatalmakkal Rákóczi informális kapcsolatokat tartott egyházi és kulturális vonalakon. Több kísérletet tett, hogy a szomszéd országokkal egy közép-európai szövetségrendszer hozzon létre.

A Magyar Konföderáció minden fontos döntését nyomtatásban tették közzé. Ezek elég széles körben elterjedtek, majd szétszóródtak. Az 1706. évi béketárgyalások meghiúsulásának okait kifejtő nyomtatvány egy angol példányát én a bloomingtoni Lilly Libraryban találtam meg. A nyomtatványok külföldi terjesztésére sok akadályt kellett leküzdeniük. Az 1707 májusában a trónfosztást bejelentő kiáltvány latin példányain még meg sem száradt a nyomdafesték, amikor már küldték egyenesen a bécsi angol és holland követeknek. Francia fordítására és kinyomtatására viszont Rákóczi diplomatájának a francia külügyi államtitkártól kellett engedélyt kérni. Ettől függetlenül a szabadságharc révén Magyarország története, kultúrája, gazdasága nyolc éven át töretlenül rendkívül széles körű nyilvánosságot kapott újságok, röpiratok pamfletek révén. A Habsburg-kormányzat szakszerű gyakorlata sem mellőzhette a történeti

⁶⁴ Pillias 1939. Szekfű Gyula állításával szemben (1914: 10) Köpeczi 1966: 204–206.

ellenérveket, és élt az információkat visszatartó, elhallgató eljárásaival is. A fejedelem udvarából pedig a francia megbízott, Des Alleurs márkí előnytelen, sőt elmarasztaló jelentéseket küldött Rákóczi országról Párizsba.⁶⁵

A 17. század végére a hírközlés struktúrája lényegesen átalakult. A megerősödött abszolút monarchiák, a nemzetállamok és a szövetségrendszerek gyorsabb, hatékonyabb tájékoztatást kívántak. Megugrott a napilapok példányszáma, és Colbert még Richeulieu-nél is „médiatudatosabb” lett.⁶⁶ A társadalom különböző műveltségi és érdeklődési köreit tekintve a sajtó már számolt vele, hogy más igényeltek a döntéshozók, a diplomaták, a polgárok és más a kikötők, a haditáborok, a vásárterek és megint más az új közönség, a nők. Ófelsége, a közvélemény ezerarcú lett. A 18. század elején a társadalom minden rétege együtt élt a nyomtatott tájékoztatással. Anna királynő állítólag verte az asztalt, ha reggelije mellől hiányzott a *Spectator*.⁶⁷

Nincs átfogó, szisztematikus kutatásra épített kép róla, hogy a több száz európai napilap, hetilap, időszaki lap mennyi magyarországi eseményről számolt be, és hogyan, milyen minőségben. Az esetleges ismeretek változatosak. Tudósított például arról, hogy Tige ezredes felégette a nagyenyedi kollégiumot, és Angliában gyűjtenek a javukra. Tudatta, hogy a felkelők barbár módon feldúlták a császári vadaskertet, Franciaországból tüzezek, hadmérnökök, tisztek mentek a fejedelem táborába, és XIV. Lajos segélyként jelentős összeget küldött. Rákóczi erdélyi fejedelemmé választása egész Európát foglalkoztatja. Nyomtatvány ismerteti a kolozsvári jezsuiták számára a fejedelmi beiktatásra Erdélybe várt Rákóczi köszöntésére készített diadalkaput. Majd azt is, hogy Herbeville császári generális a zsidói győzelmével megakadályozta Rákóczi erdélyi útját, és miután bevonult Kolozsvárra, a diadalkaput rituálisan sem-

⁶⁵ Köpeczi 1966: 176–177.

⁶⁶ Briggs–Burke 2009: 100–101.

⁶⁷ Ruttkay Kálmán közlése.

misítette meg, az akasztófadombon égettette el.⁶⁸ A szécsényi országgyűlésről néhány heti késedelemmel a bostoni újság is tudósított. Az újságírók, korabeli nevükön a „novellisták”, előszeretettel hangsúlyozták, hogy igaz, valóságghú, objektív leírást közölnek, sőt előfordul, hogy ismertette a különböző álláspontokat, az olvasóra bízzák a döntést.

Az újságok rengeteg tévedést is szétszórtak. Savoyai Jenő hercegnek és Rákóczi fejedelemnek többször is halálhírét költötték. Rejtjelrendszerek, fedőnevek arzenáljával védték az információkat, Ráday Pál borkereskedőnek álcázva ment követi küldetésben a lengyel királyhoz, a postaállomásokat őrizték, a leveleket szigorított futárszolgálattal juttatták el rendeltetési helyükre. Megtévesztésül bőven közöltek hamisított írásokat. Jó pénzért pedig mindenről és mindennek az ellenkezőjéről is lehetett dokumentumot szerezni. 1705-ben például egy Ali nevű töröknél a szultán, a nagyvezér és a tatár kán hamis pecsétjeit találták meg.

A Habsburgok hatalmi szférájában a magyarok neve „rebellis”, „lázadó”, „kuruc”. Majd miután I. József császár elismerte a konföderációt, egy időre átvették a Burgban a franciák megnevezését: „malcontents” („mècontents”). Rákóczi tiltotta a „kuruc” nevet, önmagukat Magyar Konföderáció névvel illette. Egyik levelében arra kérte XIV. Lajos királyt, hasson a francia lapokra, úgy írjanak róluk, hogy a „Magyar rendek konföderációja”.⁶⁹

Milyen súlya lehetett ebben az információs világban a *Mercurius Hungaricus*nak? Eljutott Párizsba és a török Portára. Megkapták a velencei, a holland, az angol követek. A porosz királynak udvari prédikátora, Daniel Ernst Jablonski olvasott fel belőle részleteket. Előfordult, hogy a *Wienerisches Diarium* közlését a magyar *Mercurius* alapján igazították ki. Számottevő azonban nem lehetett.

⁶⁸ Galavics Géza 1980: 482–490. A diadalkapu rajza: Szirtes Zsófia 2008: 303–312.

⁶⁹ Köpeczi 1966.

Összesen kilenc számát ismerjük. Az európai lapok neves írók, képzett tudósítók rétegeit tartották el. A *Mercuriust* Ráday Pál, a kormányzótestület, a Consilium Aulicum tagja és diplomatája egyedül szerkesztette és írta. Eszterházy Antal tábornok ugyan felajánlotta szerkesztését, bár ő magyar nyelvű lapot akart kiadni.

A magyar *Mercurius* jelentőségét, mint minden más újságét is, lényegében a hírközlés új műfajai határolták be. Teret foglaltak az információs világban eszméikkel az új tudományok, különösen a nemzetközi jog és a történelem. A megosztott Európa viszonyaira a kor olyan új eszméi kínáltak értelmezést, mint a természeti törvény, a hatalmi egyensúly, a lelkiismereti szabadság, az emberi társadalom kötelekeinek az elve, a kereskedelmi szabadság, a tájékoztatás joga. Az igényesebb röpiratok Grotius, Puffendorf, John Locke, Leibnitz, Fenelon és az ókori szerzők szövegeit idézték, velük érveltek, eszméikkel felfegyverezve szálltak vitába a politika kérdéseiben. A műfajok régi határai eltűntek, a pamflet terjedősebb lett, és a véleményalakítás újabb változatai öltöttek formát. Ilyen a levélnek álcázott, hosszan érvelő propagandairat és az álláspontok ütköztetése párbeszéddek formájában.

Magyarország hatalmi helyzetével terjedelmesen foglalkozó röpiratok alapkérdéseit nyíltan vagy látens formában az 1704-ben és az 1707-ben kiadott két *Manifesztum* nyújtotta. Már egyik sem a 17. századra jellemző panaszirat vagy siralomszöveg. Az 1704-ben kiadott *Kiáltvány a világ népeibe*z pontokba szedett tényeket közölte. A Habsburg-kormányzat megváltoztatta az alkotmányt, kisajátította a kereskedelmet, semmibe veszi a magyar törvényeket, a lelkiismereti szabadságot, a vallások szabad gyakorlatát, elítélt ártatlan embereket, kioltotta életüket, elragadta vagyonukat, kisajátította a tulajdont, elviselhetetlen terheket rakott a szegényekre, felemelte az adót. Legfontosabb mindemellett, hogy a Habsburg-hatalom a Magyar Királyság törvényeit, a királyi esküt nem létezőnek tekinti, és „sine nobis de nobis” az országról az ország nélkül döntött.

Valójában mi történik Magyarországon? És mikor jogos a király ellen támadni? Daniel Defoe (1660/1–1731) 1704 elején elindított lapjában, a *Weekly Review of the Affairs of France* hasábjain fél éven át közölt cikksorozatában foglalkozott a magyar kérdéssel. Megállapította, hogy Magyarországot a császár politikája kényszerítette ellenállásra, és „minden becsületes angol embernek látnia kell, ha nem egészen vak, hogy ennek a népnek a fő érdeke, hogy begyógyuljanak a régi sérelmek, legyenek bár vallásiak, állampolgáriak, politikaiak”.⁷⁰ Az 1680-as éveket egyoldalúan ismerte, és az állítólagos török orientáció miatt elítélte a magyarokat. Viszont Magyarország ügyét ő is Európa szabadságával hozza összefüggésbe, és Rákóczit csak azért bírálja, mert Franciaországgal szövetkezett, mivel XIV. Lajos lerombolja Európa szabadságjogait.

Francia, angol, ausztriai és a német fejedelemségekből származó, különböző szemléletű írások azért érdekesek, mert eltérő véleményeket fogalmaznak meg, nem egyszer egymással is vitában állnak, még azonos politikai táboron belül is. Sajátos módon – John Donne meglátását idézve – kicserélik gondolataikat. Ilyen például a Hágában a *Mercure historique et politique* 1705 augusztusi számában, majd Párizsban a *Mercure galant* lapjain októberben is közreadott *Lettre pastorale d'un Eveque d'Angleterre aux Protestans de Hongrie*. Az „Egy angol püspök pásztorlevele a magyar protestánsokhoz”⁷¹ elítéli a fegyverfogást, többek között Szent Ágostonra és Tacitusra hivatkozik. „Szent Ágoston arra tanít, hogy az emberi társadalom közös egyetértéssel engedelmeskedik a királyoknak, még akkor is, ha gonoszak, rosszak és uralkodásuk zsarnoki.” Tacitus szerint pedig – írja a névtelen szerző – „az alattvalónak csak az engedelmesség dicsősége jut”. A *Mercure galant* választ is közölt. Az ismeretlen hozzászóló az európai háború részének tekinti a magyart, és úgy véli, Rákóczinak folytatnia kell a küzdelmet, amíg az az elv érvényesül, hogy az uralkodó nem köteles az alattvalóival kötött szerződést megtartani.

⁷⁰ Defoe 1704/1970: 75–188.

⁷¹ *Lettre pastorale* 1705/1970: 203–214.

Ezekon a viszonylag egyszerű véleménycseréken kívül feltűntek az információ és a politikai kultúra egymást erősítő végletes változatai. Címe után ítélve az egyik durva és szélsőséges: a *Fenestra Camerae Obscurae Rakocziánae, ad rimandum secretas causas, azaz Rákóczi sötét kamráján nyitott ablak titkos indítékainak szemügyre vételére*. Kinyomtatásának időpontja kritikus. Folytak a békétárgyalások előkészületei, és ekkor érkeztek meg Rákóczi udvarába a nádor, Esterházy Pál meghívólevelei a pozsonyi országgyűlésre. Ilyen történelmi helyzetben a papírformák szerint a megbékélést szokás segíteni. A röpirat reális gondolatból indul ki. Azt kívánja bemutatni, hogy „miként függ össze az általános európai helyzet Magyarország békéjével”. Véleménye szerint a béke létrehozása és megmaradása attól függ, hogy a Magyar Királyság betagoódik-e a Habsburg Birodalomba. Különböztetve azt állítja, hogy a magyarok szörnyű népség, nem keresztények, következésképpen nem európaiak. Végigtekintve a honfoglalástól Magyarország történetén, egyenesen azt kívánja bizonyítani, hogy a magyarok jog nélkül bitorolják a Kárpát-medencét. Szerinte a legnagyobb veszély a birodalomra nézve, hogy Rákóczi a „jogos háború híret próbálja kelteni és elterjeszteni”. A névtelenségbe burkolódzó író Tacitusra hivatkozva fejt ki, hogy Árpád minden jogot nélkülözve foglalta el Pannóniát. S a magyarok érdemtelenül bitorolják, mert soha nem voltak képesek harcolni a török ellen. A németek 1492 óta ellenszolgáltatás nélkül védték a magyarokat a török ellen. A karlócai béke megteremtette a lehetőséget, hogy a magyarok fizessék meg mindazt, amivel őseik is a németeknek és a spanyoloknak tartoztak, azért, mert ők harcoltak a törökök ellen, amíg a magyarok csak a zsákmány megkaparintásán törektek a fejüket. Rákóczi azért keveredett a francia pártütésbe, hogy megszerezze Erdélyt. A magyarok nem szeretik a kereskedelmet, az ipart, csak a szántóföldekkel, a legelőkkel és a szőlővel foglalkoznak. Az ismeretlen szerző a *Tripartitumot* idézi, az ország birtokosa a Korona, vagyis a király. Az európai háború befejezése után, hogy a császári hadsereg sok százezer veteránját magyarországi birtokokra telepítsék, a császári fenségnek el kell kobozni a lázadók vagyonát, és

valamennyiüket ki kell telepíteni az országból. S így „Európát szabadítsák meg Góg és Magóg, Hunor és Magóg fainak szkítizmusától és tartarizmusától”.⁷²

A hosszú röpiratot Bercsényi 1708. március 7-én Rákóczihoz írott levele szerint március 5-én kapta kézhez.⁷³ Úgy ítélte meg, hogy a császár minden ígéretével szemben ez az írás világít be a bécsi abszolutizmus valódi szándékai-ba. Annyiban nincs igaza, hogy a Habsburg-kormányzatban különböző irányzatok érvényesültek, sőt harcoltak egymással, és a *Fenestra* mögött az egyik csoport, a hadsereg képviselői állhattak. A tisztikar és a veterán közkatonák letelepítésének földigénye korábban is felmerült. Az adott kiélezett helyzetben azonban a röpirat közzététele egyenesen diplomáciai öngyilkosságnak számított. Bercsényi lemasoltatta, és azt javasolta, hogy megfelelő előszóval magyar fordításban adják ki, hogy széles körben lássák, milyen tirannusi szándékok vezetnek az ellenfelet. Leszögezte, nem hagyhatják „válasz nélkül”. Csak egy hét múlva küldte át Rákóczinak, válasz pedig nem került eddig elő, sem bárminek-mű utalás nem jutott a kutatás látókörébe. A *Fenestra* hatása közvetett módon érvényesült. A Magyar Konföderáció tagjainak, a szabadságharc résztvevőinek végleges megsemmisítését, kitelepítését javasoló röpiratra Rákóczi és kormányzóköre feleletül még inkább ragaszkodott hozzá, hogy a háborút a Habsburg Birodalommal szabályos, garanciális békekötés zárja le, és a békét az önrendelkezését kivívott Magyarországgal foglalják be az általános európai békébe.⁷⁴

1708-tól a háború lezárása forog a nemzetközi híripcen. Szenvedélyes hangot üt meg a francia akadémikus és diplomata, Jean de la Chapelle (1655–1723) *Lettres d'un Suisse à un François* címmel kiadott pamfletjeiben. Az 1708. március 1-jén keltezett levélben két magyar nemes vitázik. Rákóczi híve Magyarország alkotmányát Szent István idejétől tekinti át, és az ország önálló

⁷² *Rákóczi kamráján nyitott ablak*, 1708/1970: 262–263 kkl.

⁷³ Bercsényi Rákóczinak, Selmecz, 1708. március 7. AR I/5. 561–562.

⁷⁴ Bercsényi Rákóczinak, Zólyom, 1708. március 13 AR I/5. 567–568; R. Várkonyi 1981.

létét, szabadságát európai érdekek határozza meg. Hangsúlyozza, hogy az ország békéje egybeesik Anglia és Hollandia érdekeivel.

A hosszú háború folyamán az erőviszonyok lassú átrendeződése következtében a Habsburg Birodalommal nagykoalíciót alkotó Anglia, mivel eleve a hatalmi egyensúly megvalósításának szándékával lépett be a háborúba, fokozott megértéssel fordult a Magyar Konföderációhoz. Különösen George Stepney (1663–1707) angol követ és az 1706. évi béketárgyalások mediátora értette meg egyre jobban a magyar helyzetet és Rákóczi céljait. Anglia elsőrangú diplomataja naprakész tájékozottságát részben a sajtóból szerezte. Költségei elszámolásában feljegyezte az újságokra kiadott összegeket. Az 1706. évi béketárgyalások alkalmával egy köteg nyugati újságot adott át Rákóczinak a spanyol hadszíntér helyzetéről. A tárgyalások folyamán elítélte a Hofburg merev álláspontját olyanmódon, hogy I. József császár visszahívását javasolta Angliának. Stepney végletes tévedésnek látta azt, hogy a császári udvar tárgyalni sem hajlandó az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságáról. Megszakadván a tárgyalások, Stepney 1706. június 20-i jelentésében a következőt írta: az osztrák miniszterek szerint a „jelen háború folytatásának igazi célja megtartani Erdélyt a karłowiczi béke alapján ugyanabban az állapotban, amibe akkor került; s lemondani a magyarokat e tartományra irányuló minden igényükről”. Ez azt jelentette, hogy a fejedelemség elvesztette másfél évszázados külön államiságát, de a Magyar Királysághoz sem csatolták vissza, hanem mint a császár tartományát a bécsi központi hivatalokból irányították. „Ez pedig annyit jelent – állapította meg Stepney –, hogy fejszét fognának a fa gyökerére; s aki oly szerencsés, hogy szabad kormányzat alatt élhet, nem nézheti másként, mint mély aggodalommal, ha egy szegény népet (melynek öthatoda a reformált egyházak híve) egy csapásra megfosztanak szabadságától, s szolgaságra és eljövendő üldöztetésre kárhozzatnak.”⁷⁵

⁷⁵ Stepney R. Harleynek, 1706. július 20. Rákóczi: *Tükör* II. 57–58.

Rákóczi és írástudói a külföldnek szánt tájékoztatásokban egyszerre hivatkoztak az alkotmány védelmében a magyar történelemre és a természeti jogra (*lex naturae*). Az *interregnum* kimondásának jogszerűségét Hollandia, Portugália és Svájc példájával erősítik meg, és II. András törvényén kívül Szent István államalapításából vezették le, hangsúlyozva, hogy Magyarország szabadságának ügye összefügg az „universalis” Európa érdekeivel. Ez az Európa-gondolat több forrásból táplálkozott. Nem utolsósorban a vesztfáliai alapelvűből, hogy a nagyhatalmak felelősek a kisebb országok szabadságáért. Amikor Rákóczi 1710 augusztusában a szenátussal eldöntötte, hogy megkezdik a béketárgyalásokat, ennek a gondolatnak a jegyében fordult hosszú levélben Anna angol királynőhöz, hogy mint addig is közvetítést vállalva a Habsburg–magyar tárgyalásai-
kon, segítse szándékát, hogy szilárd békével fejezhessék be a háborút, hiszen Anglia a boldog ország, „ahol lobognak a szabadság fáklyái”, hivatott segíteni a leigázott népeket és Európa szabadságát.⁷⁶

A meginduló béketárgyalásokat jó időzítéssel látták el nemzetközi tájékoztatással. A *Lettre d'un Ministre de Pologne à un Seigneur de l'Empire sur les affaires de la Hongrie* (Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrboz a magyarországi ügyekről) első kiadása a béketárgyalások megindulására 1710 szeptemberére jelent meg franciául Mittau-ban, a második hamis impresszummal 1711 januárjában hagyta el a nyomdát, amikor Rákóczi a vajai kastélyban a magyarországi császári csapatok főparancsnokával, Pálffy János generálissal tárgyalt, fegyverszünetet kötöttek, és megérkezett Bécsbe Anna angol királynő megbízottja, Peterrborough a tárgyalások közvetítésére. A diplomata, Brenner Domokos tollán formába öntött írás Grotius *De jure belli ac Pacis* alapján a békéhez való jogra és Szent István *Intelmeiben* a hatalom önkorlátozására építette fel az igazságos béke érdekében érvelő művét. Részletesen közli fél évszázad

⁷⁶ Rákóczi levele Anna angol királynőhöz, Szerencs, 1710. augusztus 26. Pray 1806: 525–530 és R. Várkonyi 2011: 1006–1010.

és a szabadságharc történetének eseményeit, bőven idéz forrásokat, elutasítja a magyarok becsmérést, és hangsúlyozza, hogy a fejedelem több dokumentumot kinyomtatott, „hogy mindenki megismerhesse”.⁷⁷

1714-ben a spanyol örökösödési háborút lezáró utrechti béketárgyalásokon szétében terjesztett *Déduction des droits de la Principauté de Transilvanie* című röpiratot jó időzítéssel Hollandiában nyomtatták ki, és az újabb vizsgálat szerint Rákóczi utasításai és korábbi írásai alapján a fiatal diplomata, Klement János Mihály (1689–1720) állította össze.⁷⁸ A tehetséges, de könnyelmű diplomatát a fejedelem többször is rendre utasította, a realitásokra figyelmeztette akkor is, amikor a „Rákóczi Európa megmentője” kijelentést tette. Az *Erdélyi Fejedelemség jogainak levezetése*⁷⁹ azzal a céllal készült, hogy segítse Erdély befoglalását a spanyol örökösödési háborút lezáró univerzális békébe. Rákóczi többször is kifejtett koncepcióját foglalta össze: Erdélyt, mint független fejedelemséget, foglalták be a vesztfáliai békébe, Lipót császár szerződéssel ismerte el önállóságát,⁸⁰ és önálló államisága hozzájárult az európai hatalmi egyensúly megvalósításához. Többen is olvasták a béketárgyalás diplomatái közül, de olvasták az ellenröpiratot is: Erdély a Habsburg császár törvényes, örökös birtoka és a fejedelemség mint állam soha nem létezett.⁸¹ Végző soron ez a röpirat is hozzájárult a francia diplomácia visszavonulása és a szatmári béke mellett, hogy az Erdélyi Fejedelemséget kihagyták az utrechti békéből.

* * *

⁷⁷ Benda Kálmán fordításában közli Köpeczi, in: *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. 1970: 296–370.

⁷⁸ Köpeczi 2000: 20–30.

⁷⁹ Benda Kálmán 1970. évi fordításának javított változata, közli Köpeczi 2000: 31. 1686. június 28. A szerződés egyetlen ma ismert példányát az angol külügyi levéltár őrzi: Public Record Office SP 103/18 fol 440–441. Köpeczi 2000: 55.

⁸⁰ 1686. június 28. A szerződés egyetlen ma ismert példányát az angol külügyi levéltár őrzi: Public Record Office SP 103/18 fol 440–441.

⁸¹ Köpeczi 2000: 55.

Vázlatos áttekintésben az európai változások, a magyar politika és az információs világ bonyolult kölcsönhatását vázoltam. A 17. század folyamán a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és Európa más régiói között a nemzetközi információs világ eleven párbeszédet teremtett, és a tudósítás széles skáláját alakította ki. Magyarország a nagy változásokat átélő Európában az Erdélyi Fejedelemség, a török háború és önálló államisága kérdéseit különböző előjelekkel megfogalmazva volt jelen. Igényeit a szabad fejlődésre történelmi érvekkel és a korabeli európai eszmék jegyében fogalmazta meg. Hozzájárult az európai hatalmi egyensúly és a közép-európai konföderáció gondolatának a kialakításához. Ugyanakkor információs kultúrájának hiányaiból, megkésettiségeiből származó hátrányait csak kivételes pillanatokban tudta felülmúlni. Mégis érvényesült a tipográfia áldása, a magyar államférfiak, a különböző felfogások hívei sokféle tudást adtak át egymásnak. A nyomtatott hírlevelek, újságok, pamfletok megteremtették közöttük a társas érintkezést, és az ellenfelek is megoszthatták egymással gondolataikat, és kicserélhették véleményüket.

A magyar politikai kultúra és az információs világ kölcsönhatásának ez a korszaka 1714-ben lezárult. A folyamat azonban nem szakadt meg. Folytatódott a Márvány-tenger partján, ahová hetente megvitte a hajó a francia újságokat, ahol a székely származék Ibrahim Müteferrika megteremtette Rákóczi segítségével a török könyvnyomtatást, és Mikes Kelemen hírlevelével tartotta a lelket a bujdosókban. Magyarországon pedig Bél Mátyás próbálkozásai után 1780-ban megjelent a *Magyar Hírmondó*.

További vizsgálatok mélyebb összefüggéseiben tárhatják majd fel, miként hatott mindez a magyar társadalom értékrendszerére, az asszociációs kultúrájának alakulására, hogyan alakította az emlékezés módjait, a politika nyelvezetét, az ország önképét felszínre hozva a magyar történelem európaiságának sokáig feledésbe merült világát.

Források és válogatott irodalom

- Abavári (Jászay Pál): Hazai literatura. Történettudomány 1–2. *Figyelmező* 1839. 3. évf. 21–22. sz.
- Almási Gábor: *A Secretissima Instructio 1620*. Budapest, 2014.
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. II. köt. Főszerkesztő: Benkő Loránd. Szerkesztők: Kiss Lajos, Papp László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- Angol életrajz Zrínyi Miklósról*. Bevezette és szerkesztette, jegyzetekkel ellátta Kovács Sándor Iván. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987.
- A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. Szerkesztette, válogatta, a magyarázatokat és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla. Gondolat, Budapest, 1970.
- Az államiság megőrzése*. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerk. Czigány István. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2002.
- Bánkúti Imre: *A kuruc függetlenségi báború gazdasági problémái*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
- Bély, Lucien: *Les relations internationales en Europe, XVII et XVIII siècle*. Paris, 1992.
- Benda Kálmán: A kuruc diplomácia szervezete és működése. In: *Ráday Pál iratai* II. 1961, 19–62.
- Benda Kálmán: Rákóczi és az európai hatalmak. In: *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. Benda Kálmán. Budapest, 1980, 25–34.
- Bene Sándor: A hír és közvélemény formálódása Zrínyi Miklós műveiben. *Irodalomtörténeti Közlemények* 100 (1996) 3. sz. 369–394.
- Bethlen Gábor és Európa*. Szerk. Kármán Gábor és Kees Teszelszky. Budapest, 2013.
- Bethlen Gábor krónikásai*. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejdelemről. Összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Makkai László. Budapest, 1980.
- Bethlen János: *Erdély története 1629–1673*. Ford. Vásárhelyi Judit. Az utószót és a jegyzeteket írta Jankovics József. Balassi Kiadó, Budapest, 1993.
- Botero, Giovanni: *Relations of the most famous kingdoms and commonwealths through the world enlarged with an addition of the estates of Saxony, Germany, Geneva, Hungary and the East Indies*. Translated from Giovanni Botero's *Relazioni Universali* by Robert Johnson, London, 1630.
- Briggs, Asa – Burke Peter: *A social History of the Media. From Gutenberg to the Internet*. Cambridge 2009. Magyarul: *A média társadalomtörténete Gutenbergtől az internetig*. Nap Kiadó, Budapest, 2012.
- Bruck, Guido: *Habsburger als Herculier*. In: *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen*. Wien 50 (1953) 191–198.
- Buzási Enikő: Gondolatok Nádasdy Ferenc mecénaturájáról, avagy mikor készült az árpási főoltárkép. In: *Idővel paloták. Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 582–624.
- Cennerné Wilhelmb Gizella: *A Zrínyi család ikonográfiaja*. A bevezető tanulmányt írta és a katalógust összeállította Cennerné Wilhelmb Gizella. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
- Cronin, Vincent: *The Florentine Renaissance*. H. n. 1972.

- Czigány István: A Rákóczi-szabadságharc és a Közép- és Kelet-Európai hadi helyzet. 1703-1711. *Hadtörténelmi Közlemények* 134 (2011) 4. szám, kkl.
- Cziráki Zsuzsánna: Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között. In: *Bethlen Gábor és Európa*. 77–104.
- Defoe, Daniel: *A Weekly Review Magyarországról*. In: *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. 75–188.
- Dethlefs, Gerd: Schauplatz Europa. Das „Theatrum Europaeum“ des Mattheus Merian als Medium kritischer Öffentlichkeit. In: *Europa im 17. Jahrhundert. Ein politischer Mythos und seine Bilder*. Hrsg.: Klaus Bussmann und Anna Werner. Wiesbaden, 2004, 149–180.
- Dethlefs, Gerd: Schauplatz Europa. Das „Theatrum Europaeum“ des Mattheus Merian als Medium kritischer Öffentlichkeit. In: *Europa im 17. Jahrhundert Ein politischer Mythos und seine Bilder*. Hrsg.: Klaus Busmann und Anna Werner Wiesbaden, 2004, 149–180.
- Dilbaum, Samuel: *Bericht vnd Kurtze Erzehlung dess Heroischen gemüts auch herrlichen vnd löblichen / Thaten welche der Hochgeborne Fürst... Sigismondus Batori Fürst in Siebenbürgen... wider den Türcken manlich bewisen hat*. München, 1596.
- Donne, John: *Délben alkonyul, délben virrad. Öt prédikáció*. Válogatta, fordította, a lapalji jegyzeteket ellátta Pásztor Péter. Lektorálta és az előszót írta Ferencz Győző. Harnat Kiadói Alapítvány, Budapest, 1998.
- Eisenstein, Elisabeth: *The Printing Press as an Agent of Change*. Cambridge University Press, Cambridge, 1979.
- Eisenstein, Elisabeth: *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
- Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. Akadémiai Kiadó, Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest, 1993.
- Esterházy Pál: *Mars Hungaricus*. Sajtó alá rendezte és a *Mars Hungaricus* latin szövegét magyarra fordította, az *Esterházy Pál* című kísérőtanulmányt írta: Iványi Emma. Zrínyi Könyvtár III. Főszerkesztő: Klaniczay Tibor. Szerkesztő: Kovács Sándor Iván. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989.
- Esze Tamás: *A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*. Könyv és Könyvtár I–II. Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.
- Európai szemmel. Tanulmányok Kőpeczi Béla tiszteletére*. Szerkeztő: Kalmár János. Budapest, 2007.
- Evans, R. W.: *Rudolf II. and his World. A Study in Intellectual History*. Oxford, 1973.
- Fiedler, Jozef: *Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy's und seiner Verbindungen mit dem Auslande*. Wien, 1858.
- Fodor Pál: Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája. A török a 15–16. századi magyar közvéleményben. *Történelmi Szemle* 29 (1987) 21–50.
- Galavics Géza: *Kössiünk kardot a pogány ellen*. Budapest, 1986.
- Galavics Géza: A Rákóczi-szabadságharc és az egykorú képzőművészet. In: *Rákóczi-tanulmányok*. 468.
- G. Etényi Nóra: *Hadszínház és nyílvanosság. A magyarországi török háborúk hírei a német újságokban*. Budapest, 2003.

- G. Etényi Nóra: A politika új szimbólumai; az európai balett, a kiüzdőtér és a laboratórium. In: *Pamflet és politika. A hatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában.* L'Harmattan, Budapest, 2009, 285–318.
- G. Etényi Nóra: Politika és publicisztikai kontextus. Bethlen Gábor a Német–római Birodalomban kiadott nyomtatványokban (1619–1622). In: *Bethlen Gábor és Európa.* 246–248.
- G. Etényi Nóra: Az első amerikai hetilap tudósításai a Rákóczi-szabadságharcról. In: *A Rákóczi-szabadságharc.* 503–508.
- G. Etényi Nóra: Közzétett sikerek, eltitkolt kudarok politikai propaganda a XVII. század végén. *Századok* 116 (2003) 3–4. sz., 670–696.
- Gál István: Maksai Péter angol nyelvű Bethlen életrajza 1629-ből. *Irodalomtörténeti Közlemények* 80 (1976) 2. szám, 223–237.
- Gömöry György: *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyiig.* Argumentum Kiadó, Budapest, 1999.
- Gömöry György: 1566-os angol imádságformula a töröktől veszélyeztetett Magyarországról. *Magyar Könyvszemle* 122 (2006) 1. sz., 69–72.
- Gyulay Éva: „Consilio firmata dei” Bethlen Gábor emblémás zászlaja (Besztercebánya, 1620). *Történeti Muzéológiai Szemle* 10 (2010) 21–34.
- Hajnal István: A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről (1942). In: Hajnal István: *Tednika, művelődés. Tanulmányok.* Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket és az összekötő szöveget írta: Glatz Ferenc. História Könyvtár. Monográfiák/2. Budapest, 1993.
- Imre Mihály: „Magyarország panaszai”. *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában.* Debrecen, 1995.
- Jankovics József: Tinódi török képe. In: *Nádasdy Tamás (1498–1562) tudományos emlékülvés.* Sárvár 1998. szeptember 10–11. Nádasdy Ferenc Múzeum. Sárvár, 1999, 131–139.
- Jászay Magda: *Véence és Magyarország.* Gondolat. Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Justus Lipsiusnak a polgári társaságnak tudományáról írt hat könyvei. Mellyek kivált képpen a Fejedelemségre tartoznak* Melyeket újonnan Deákból magyarra fordított Laskai János. Bártfán nyomtatta Klösz Jakab 1641 esztendőben. In: *Laskai János válogatott művei. Magyar Justus Lipsius.* Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Tarnóc Márton. MTAK Kézirattár Rm I 8r. Budapest, 1970.
- Kalmár János: La question de la Transylvanie au cours des traités de Rastatt (1713–1714). In: *Európai szemmel.* 61–66.
- Kármán Gábor: Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában. In: *Bethlen Gábor és Európa.* 2004, 145–182.
- Keserű Dajka János: Bethlen Gábor nemzetsége, jelleme és tettei. In: *Bethlen Gábor krónikásai.* 11–18. Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós.* Budapest, 1964.
- Kosáry Domokos: *Magyarország Európa újabb kori nemzetközi rendszerében.* Akadémiai székfoglaló, 1983. április 14. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- Kovács Ágnes: *Károlyi Sándor.* Budapest, 1988.
- Köpeczi Béla: *A Rákóczi szabadságharc és Franciaország.* Budapest, 1966.

- Köpeczi Béla: *Egy cselészövő diplomata, Klement János Mihály*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.
- Köpeczi Béla: *II. Rákóczi Ferenc külpolitikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Harmadik átdolgozott és bővített kiadás. Osiris Kiadó, Budapest 2004.
- Kurucz György: Sir Thomas Roe és az erdélyi–lengyel viszony Bethlen Gábor fejedelemsége idején. In: *Magyarbontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára*. Szerk. Hermann Róbert és Erdődy Gábor. Budapest, 2002, 55–63.
- Lettre pastorale d'un Eveque d'Angleterre aux Protestans de Hongrie*. Fordította: Kosáry Domokos. In: *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. 203–214.
- Lipsius, Justus: *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex* (1598). In: Justus Lipsius: *Politika. Six books of politics or political instruction*. Edited, with translation and introduction by Jan Waszink. (Bibliotheca Latinitatis Novae) Assen, 2004. Liber IV. Caput XIII. 506–510.
- Mercurius Véridicus 1705-1710*. Az első hazai hírlap hasonmás kiadása Kenéz Győző fordításával, Benda Kálmán bevezetőjével. Magyar Helikon, Budapest, 1979.
- Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel. *Századok* 70 (1936) pótfüzet, 579–597.
- Mészáros Kálmán: A szabadságharc tisztikara. In: *Az államiság megőrzése*. 157–188.
- Nadányi Johannis: *Florus Hungaricus. A magyar Florus*. A latin és a magyar szöveget, továbbá az angol kiadás bevezetőjét és a kiegészítő történeti áttekintését sajtó alá rendezte: Havas László, Óbis Hajnalka, Orosz Ágnes és mások. Debrecen, 2001.
- Neue Sibenbürgische Victorien mit Liþpa, Themas-twar vnd anderen Orten. / Beschreibung wie vnd / was gestalt die Türcken vnd Tatern in diesem gegenwertigen Monat*. Nürnberg, 1596. Cöln, App H, 1928.
- Oborni Teréz: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615). *Századok* 144 (2011) 877–917.
- Pálffy Géza: A Zrínyi-kutatás egyik megoldatlan kérdéséről. *Történelmi Szemle* XIX (2007) 263–288.
- Papp Sándor: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta. (1619–1629). *Századok* 145 (2011) 915–974.
- Pastorius, Melichor A.: *Römischer Adler oder Theatrum Electionis et Coronations Romano – Caerea*. Frankfurt, 1658.
- Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest, 1965.
- Perjés Géza: Zrínyi és az 1663–1664 évi nagy török háború. In: Esterházy Pál 1989: 25–100.
- Péter Katalin: A Zrínyi Miklós angol rajongói. In: *Angol életrajz Zrínyi Miklósról*. Bevezette és szerkesztette, jegyzetekkel ellátta: Kovács Sándor Iván. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1987, 27–64.
- Péter Katalin: Bethlen Gábor magyar királysága, az országgyesítés és a Porta. *Századok* 117 (1983) 1028–1060.
- Pillias, Émile: *Études sur François II. Rákóczi Prince de Transylvanie*. Paris, 1939.
- Piri Zoltán: Bethlen Gábor útja a hágai szövetségbe. *Történelmi Szemle* 41 (1999) 1–2. sz., 157–175.
- Ráday Pál iratai I. 1703–1706*. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Papp János. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.

- Ráday Pál *iratai* II. 1707–1708. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán és Maksay Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.
- Rákóczi sötét kamráján nyitott ablak Titkos indítékainak szemügyre vétele. Ford.: Holl Béla. In: *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. Budapest, 1970, 260–279.
- Rákóczi-tanulmányok*. Szerk.: Hopp Lajos, Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- Rákóczi Tükör. Naplók jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcból*. A kötet anyagát felkutatta, válogatta, az előszót írta: Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes. 2. kiadás, I–II. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
- Ranke, Leopold von: *Sämmtliche Werke*. Bd. XXIII. Leipzig, 1872.
- Roe, Thomas: *The Negotiation of Sir Thomas Roe, in His Embassy to the Ottoman Pforte, from the year 1621 to 1628*. Ed. by Samuel Richardson. London, 1740.
- Rewa, Petrus de: *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae Centuria Septem*. Francofurti, 1659.
- Rózsa György: A Nádasdy Mausoleum. In: *Mausoleum Potentissimorum Regni Apostolici Regum et primorum Militantis Ungariae ducum*. Nürnberg, 1664 Bibliotheca Hungarica Antiqua XXIV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
- Rövid beszámoló a török háborúk megindulásáról és előmeneteléről Magyarországon, Ausztriában, Morvaországban, Sziléziában és Csehszágban. A short relation of the Turkish wars...* Fordította Rab Andrea. In: *Angol életrajz*. 339–354.
- Rusdorf, Johann Joachim: *Elegidia et poematia epidictica*. (1631). Új kiadása magyar fordításával együtt: Keserű Gizella, Fazekas Sándor, Juhász Levente: *A harmincéves bábovi verses arcképcsarnoka. Sebes agynak késő sisak és latin fordítása*. Szeged, 2010.
- R. Várkonyi Ágnes: *Török világ és magyar külpolitika*. Gyorsuló idő. Szerk.: Vekardi László. Magvető Kiadó, 1975.
- R. Várkonyi Ágnes: V. Károly Magyarországon. In: *Europica varietas – Hungarica varietas*. Budapest, 1994, 13, 16–17.
- R. Várkonyi Ágnes: A tájékoztatás hatalma. In: *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. Szerk.: Petercsák Tivadar és Berecz Márton. Eger, 1999.
- R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc államáról. In: *Nemzet és történelem. A Rákóczi-szabadságharc*. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes, Kis Domokos Dániel. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 513–544.
- R. Várkonyi Ágnes: „Királyi cédrus” Zrínyi Miklós beszéde Szent Lászlóról. *Arrabona Múzeumi Közlemények* 46 (2008) I. sz., 93–122.
- R. Várkonyi Ágnes: *Európa Zrínyije*. Válogatott tanulmányok. Argumentum, Budapest, 2010.
- R. Várkonyi Ágnes: Bethlen Gábor jelenléte Európában. In: *Bethlen Gábor és Európa*. 9–76.
- Sagredo Giovanni: La Mars á la mode de ce temps (Liège, 1672?). Az ezen idők módja szerint való Mars. Ford.: Tóth Réka. In: *Esterházy Pál*. 1989.
- Ságvári György: Kuruc regularizálás (1704–1706). In: *Az államiség megőrzése*. 189–228.
- Sebestyén Mihály: *Bethlen Gábor levelek*. Válogatta, bevezetéssel jegyzetekkel ellátta. Kriterion, Bukarest, 1980.

- Skinner, Quentin: *Foundation of Modern Political Thought*. Cambridge, 1978.
- Sybenbürgische, Ungarische / und Türkische Handlung. Das ist: / Wäbruffte Beschreibung was sich mit dem / grossen treffen zwischen dem ... Fürsten / ... Sigismundo [Báthory] Fürsten in Siebenbürgen vnd ... Syam Basa ... begeben. Nürnberg, 1595. App H, 588.
- Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981.
- Schrott, Martin, *Wappenbuch des Heil. Röm. Reichs und allgemeiner Christenheit in Europa*. München, 1582.
- Szamosközi István történetíró kézírata. XVII. század eleje. Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. Közzéteszi és a jegyzeteket írta E. Abaffy Erzsébet és Kozocsa Sándor. A bevezető tanulmányt írta Sinkovics István, J. Fodor Adrienne, E. Abaffy Erzsébet. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1991.
- Szakály Ferenc: Igaz történelem – versben és énekben elbeszélve. Tinódi Sebestyén élete és életműve. In: *Tinódi Sebestyén*. Sajtó alá rendezte: Sugár István. Krónika. Budapest, 1984.
- Szelestei Nagy László: Zrínyi Miklós tanácsai a császárnak 1664 tavaszán. *Irodalomtörténeti Közlemények* (1980) 185–198.
- Széchenyi István: *Hitel*. Pest, 1830.
- Szekfű Gyula: *Bethlen Gábor*. Budapest, 1929.
- Szekfű Gyula: Magyar történet. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. IV. köt. Budapest, 1935.
- Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi*. Budapest, 1913.
- Szirtes Zsófia: Herkules és diadalkapu. Illusztráció a Rákóczi-szabadságharchoz egy erdélyi százsz kéziratban. *Művészettörténeti Értesítő* 57 (2008), 2. sz., 303–312.
- Szőnyi György Endre: *Új föld, új ég*. H. n. 1984.
- Teszelszky, Kees: Üzenet az utazótáskában. Diplomáciai kapcsolatok Németalföld és Magyarország között a Bocskai-felkelés idején. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk.: G. Etényi Nóra és Horn Ildikó. L'Harmattan, Budapest, 2008, 127–146.
- Teszelszky, Kees: Magyarország és Erdély képe Németalföldön a Bocskai-felkelés és Bethlen Gábor hadjáratai idején 1604–1626. In: *Bethlen Gábor és Európa*. 203–244.
- Tömösvári Emese: *Két Esterházy - egy tanácslás*. S. a.
- Török–magyar kori államokmánytár* (TOMÁ). Szerk.: Szilády Áron és Szilágyi Sándor. Pest, 1868.
- Trajtler Dóra Ágnes: Kálvinizmus a Bethlen-zászló tükrében. *Porta Speciosa: A Journal of Theological Aesthetics* 2 (2010) 123–133.
- Varsányi Krisztina: *Bethlen Gábor fejedelem a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt német nyelvű nyomtatványok tükrében*. Doktori disszertáció, 2012.
- Varsányi Krisztina: Bethlen Gábor királlyá választása a korabeli német nyelvű nyomtatott sajtóműfajokban. In: *Bethlen Gábor és Európa*. 275–310.
- Wagner Georg: *Das Türkenjahr 1664 eine europäische Bewährung*. Eisenstadt, 1964.
- Wedgwood, Veronica: *The Thirty Years War*. New York, 1961.
- Wilson, P. H.: *Europe's Tragedy. A New History of the Thirty Years War*. London, 2009.

- Zrínyi Miklós összes művei. Prózai munkák.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Kulcsár Péter. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- Gróf Zrínyi Miklós igaz tanácsa a szent császári felség és a szultán között támadt jelenlegi háború súlyos kérdéseiben (az olasz szöveg fordítása) [1664. február eleje.] In: *Zrínyi válogatott levelei.* Balassi Kiadó, Budapest, 1997, 200–212.
- Zrínyi Miklós válogatott levelei.* Válogatta, a szöveget gondozta, a jegyzeteket írta: Bene Sándor és Hausner Gábor. Balassi Kiadó, Budapest. 1997.
- Zrínyi Újvár emlékezete.* Szerk.: Hausner Gábor és Padányi József. Argumentum, Budapest, 2012.

Erdy János
Bochtovich Ruffózsé

Wenzel Gusztáv

Jábiar Gabon

Nagy János

Terintetes Nagygyűlés! Arany János

Minia felemelő szabályainak 32. §-a egy szót:
Mindem sijnomon választott tag, a külsőből kivétel-
lével, osztályába tartozó dolgotat felolvasásával,
vagy személyes meg nem jelenhetés esetén beüldé-
sével, legfeljebb egy év alatt sörét foglat; külsőben meg-
választása meg sem misülően:

Tehetnek esetek, melyekben kivált vidéken la-
koló gátolhatatlan a határidőt megtartani: de hallga-
tag elvérsni e szabály meg nem tartatását, amlyet
kés, mint örves szabályzatunkat erőllevelet terintese-
át szülségtelen. T. Aradon

Judithányba koratir tehát, hogy egyelőre a
kötött s sörétfoglalás által meg nem
hát kitöröltessével, az 186
kötessével, je

